

Cumhuriyet İlahiyat Dergisi - Cumhuriyet Theology Journal
ISSN: 2528-9861 e-ISSN: 2528-987X
December / Aralık 2020, 24 (2): 665-685

İslam Düşüncesinde Avâm-Havâs Ayrımı

The Distinction of Ordinary ('Awâm) and Elite (Khawâş) People in Islamic Thought

Emine Taşçi Yıldırım

Dr. Öğr. Üyesi, Yalova Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü
Assistant Professor, Yalova University, Faculty of Islamic Science, Department of Philosophy
and Religious Studies
Yalova, Turkey

emine.taschi@yalova.edu.tr orcid.org/0000-0001-8520-8545

Article Information / Makale Bilgisi

Article Types / Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Geliş Tarihi: 20 February / Şubat 2020

Accepted / Kabul Tarihi: 4 June / Haziran 2020

Published / Yayın Tarihi: 15 December / Aralık 2020

Pub Date Season / Yayın Sezonu: December / Aralık

Volume / Cilt: 24 **Issue / Sayı:** 2 **Pages / Sayfa:** 665-685

Cite as / Atıf: Taşçi Yıldırım, Emine. "İslam Düşüncesinde Avâm-Havâs Ayrımı [The Distinction of Ordinary ('Awâm) and Elite (Khawâş) People in Islamic Thought]". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi-Cumhuriyet Theology Journal* 24/2 (Aralık 2020): 665-685.

<https://doi.org/10.18505/cuid.691572>

Plagiarism / İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Copyright © Published by Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Sivas Cumhuriyet University, Faculty of Theology, Sivas, 58140 Turkey. All rights reserved.

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/cuid>

Abstract: Distinction of 'awâm- khawâş (the ordinary and the elite) is a general distinction in philosophical literature that shows the difference of people in their level of understanding the truth. It is possible to take this distinction back to Plato in Ancient Greek philosophy. Plato's hesitation in expressing his philosophical thoughts in written form, and Aristotle's use of obscure expressions and symbols in his works against the possibility of reaching those who are not competent, is a result of the distinction between 'awâm -khawâş. This distinction was covered in Islamic thought by associating it with the three addressing styles mentioned in the Quran and the fact that the prophet was proclaiming the message according to these addressing styles. The purpose of this study is to reveal how the truth should be conveyed to people of all levels through the evaluations of the Islamic philosophers and thinkers on the distinction between 'awâm and khawâş. In the study it will be attempted to find answers to the questions of what are the reasons leading the Islamic philosophers and thinkers to make the distinction between 'awâm and khawâş, what arguments they used to explained the necessity of this distinction and why is the distinction between 'awâm and khawâş so important. Firstly, the lexical and terminological meanings of the concepts of 'awâm and khawâş are introduced. The 'awâm, which is used to express the public, ordinary people, and the lower layer of the society, is a term that qualifies the ignorant society, who has adopted a system of imitation-based life and belief cannot understand the truth of life. Khawâş, who are defined as the elite, the prominent, who represents the intellectual group and strives to grasp the truth, base their life and belief on knowledge and attain a higher level of awareness. After the literal and terminological meanings, it has been proceeded to the historical background of this distinction. Then the views of Islamic philosophers and thinkers who directly point to this distinction in this regard have been examined by referring to their main works. These are al-Fârâbî, Ikhvân-Şafâ', Ibn Sinâ, Râghıb al-İşfahânî, Ghazâlî, Ibn Tufayl, Ibn Rüşhd, Ibn'un-Nefis. For instance, al-Fârâbî makes a clear distinction between 'awâm and khawâş in his works on political philosophy. He addresses this distinction by stating that the virtuous city is divided into two groups, the difference is in the methods used by these group to grasp the truth, and that they can achieve happiness in different ways. Stating that people are made up of different groups, Ikhvân-Şafâ' goes to the distinction of 'awâm- khawâş and classifies the sciences accordingly. In addition, Ikhvân-Şafâ' say that the prophets pay attention to the mentioned distinction while communicating the message of Allah to people. Ikhvân-Şafâ' have related this distinction to the distinction between exoteric and esoteric. The understanding of prophethood and eschatology of Ibn Sinâ shows 'awâm-khawâş distinction very clearly, too. According to him the truth should be conveyed gradually. Ghazâlî claims that the 'awâm should not demand the sciences that are not suitable for their cognitive level and that they should leave them to competent people. In Islamic thought the dominant idea is that both wisdom and religion are presented in exo-teric and esoteric knowledge and that the learning of the esoteric way is only necessary for the khawâş. The aim of the 'awâm-khawâş distinction is to prevent misunderstanding that would arise when the knowledge would be conveyed to wrong people and thus to prevent the loss of truth by those who are not competent. The majority of Islamic thinkers call 'awâm as people of imagination, and khawâş as people of thought. They think that the methods of thinking and imagining should be taken into account when explaining the religious and philosophical truths. They have also emphasized the perfection of the prophetic style of addressing society. The symbols and metaphors that the prophets used to express religious truths or the metaphors and symbolic stories that are preferred by philosophers to tell some truths can be seen as a product of the distinction between 'awâm and khawâş. As it can be seen in the example of Hay bin Ya-qzân, explaining the truth clearly to 'awâm may cause them to deviate from the right way. For this reason, it is necessary to tell the truth to people according to their level of understanding. It is possible to say that the ideas of Islamic thinkers about this distinction still remain important to-day, due to the fact that people have different dispositions and their level of understanding is not the same despite a change in time and place. Therefore, the disadvantage as pointed out by the Islamic thinkers is that the

attempt to convey the truth to people may not be able to reach its exact purpose by ignoring this distinction.

Keywords: Islamic Philosophy, 'Avâm, Khawâs, Truth, Understanding Differences.

İslam Düşüncesinde Avâm-Havâs Ayrımı

Öz: 'Avâm-havâs ayrımı, felsefî literatürde insanların hakikati anlama seviyelerindeki farklılığını gösteren genel bir ayrımdır. Bu ayrımı Antik Yunan felsefesinde Eflatun'a kadar geri götürülebilme mümkündür. Eflatun'un felsefî düşüncesini kitaplara yazmaktan çekinmesi, Aristoteles'in ehil olmayanlara ulaşma ihtimaline karşı eserlerinde kapalı ifadeler ve semboller kullanması 'avâm-havâs ayrımının bir neticesidir. İslam düşüncesinde ise bu ayrım, Kur'ân'da bahsedilen hikmet, güzel öğüt ve mücadele şeklindeki üç hitap tarzı ve peygamberin bu hitap tarzlarına göre insanlara tebliğde bulunması ile ilişkilendirilerek işlenmiştir. Bu çalışmadaki amaç, hakikatin her seviyedeki insana nasıl aktarılması gerektiğini İslam filozof ve düşünürlerinin 'avâm-havâs ayrımına dair değerlendirmeleri üzerinden ortaya koymaktır. Çalışma içerisinde; İslam filozof ve düşünürlerini 'avâm-havâs ayrımına götüren sebeplerin ne olduğu; onların bu ayrımın gerekliliğini hangi argümanlar üzerinden açıkladıkları; 'avâm-havâs ayrımının neden önemli olduğu sorularına da cevap bulunmaya çalışılacaktır. Kavramlara yüklenen anlamların önemine binaen ilk olarak 'avâm ve havâs kavramlarının sözlük ve istilâhî manalarına yer verilmiştir. Halk, sıradan insanlar ve halkın aşağı tabakasını ifade etmeye kullanılan 'avâm, taklide dayalı bir yaşam ve inanç sistemini benimsemiş olan, hayatın hakikatine vakıf olamayan bilgisiz toplumu niteleyici bir terimdir. Seçkinler, ileri gelenler diye tanımlanan havâs ise hakikati kavrama gayretinde olan, yaşamını ve inancını bilgiye dayandıran ve yaptıklarının şuurunda olan aydın zümresini temsil etmektedir. Kelime ve istilâhî anlamdan sonra bu ayrımın tarihsel arka planına değinilmiştir. Ardından doğrudan bu ayrımı ele alan İslam filozof ve düşünürlerinin görüşleri temel eserlerine başvurularak incelenmiştir. Bunlar Fârâbî, İhvân-Safâ, İbn Sînâ, Râgıb el-İsfahânî, Gazzâlî, İbn Tufeyl, İbn Rüşd, İbnü'n-Nefis'tir. Fârâbî'nin siyaset felsefesine ilişkin düşüncelerini serdettiği eserlerinde 'avâm-havâs ayrımını açık bir şekilde görmek mümkündür. O, erdemli şehrin iki gruba ayrıldığını, hakikati kavramaları için kullanılacak yöntemlerin farklılığını ve mutluluğa değişik şekillerde ulaşacaklarını dile getirmek suretiyle bu ayrımı ele almaktadır. İhvân-ı Safâ ise insanların farklı gruplardan oluştuğunu zikrederek 'avâm-havâs ayrımına gitmekte ve ilimleri de buna göre tasnif etmektedir. Bunun yanı sıra onlar, Peygamberlerin de Allah'ın kelamını insanlara aktarırken bahsi geçen ayrıma dikkat ettikleri söylemektedirler. Yine İhvân-ı Safâ'nın bu ayrımı, zâhir-batın ayrımı ile ilişkilendirdiği de görülmektedir. İbn Sînâ'nın peygamberlik ve mead anlayışı bu ayrımı net bir şekilde olarak ortaya koymaktadır. Filozof, hakikati anlatmada tedriciliğin tercih edilmesi gerektiğini düşünmektedir. Gazzâlî, 'avâmın da kendi seviyelerine uygun olmayan ilimleri talep etmemeleri gerektiğini ve 'avâma düşenin işi ehline teslim etmek olduğunu söylemektedir. İslam düşüncesi içerisinde hem hikmet bilgisi hem de dini bilginin zahirî ve bâtinî şeklinde iki yönlülük arz ettiği ve bâtinî yönünü öğrenmenin yalnızca havâs için gerekli olduğu fikrinin hâkim olduğundan söz edilebilir. Genel olarak 'avâm-havâs ayrımıyla yanlış kişilere aktarılan bilgilerle ortaya çıkacak olan yanlış anlaşılmanın önüne geçilmesi ve ehil olmayan kişilerce hakikatin ziyan edilmesinin önlenmesi hedeflenmektedir. İslam düşünürlerinin çoğunluğu 'avâmı tahayyül ehli, havâsı ise tasavvur ehli olarak da isimlendirmektedir. Dinî ve felsefî hakikatler anlatılırken de bu yöntemlerin dikkate alınması gerektiğini düşünmektedirler. Ayrıca onlar, peygamberin topluma hitap tarzının mükemmelliğini de vurgulamaktadır. Peygamberlerin dinî hakikatleri anlatmak üzere kullandıkları semboller, benzetmeler ya da filozofların bazı hakikatleri anlatmak için tercih ettikleri metaforlar veya sembolik hikayeler 'avâm-havâs ayrımının bir ürünü olarak görülebilir. İbn Tufeyl'in Hayy örneğinde görüldüğü üzere 'avâma hakikatin açık bir şekilde anlatılması onların doğru yoldan sapmasına neden olabilmektedir. Bu sebeple de anlayış seviyelerine göre insanlara hakikatin anlatılması gerekmektedir. Bu ayrıma dair İslam düşünürlerinin fikirlerinin, zaman ve mekanlar değişse de insanların farklı istidatlara sahip olduğu ve anlayış seviyelerinin aynı

olmadığı gerçeği açısından önemini koruduğunu söylemek mümkündür. Dolayısıyla İslam düşünürlerinin işaret ettikleri sakıncalar da göstermektedir ki hakikati insanlara aktarma çabasının tam olarak amacına ulaşabilmesi için bu ayrımın önemli olduğu düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: İslam Felsefesi, 'Avâm, Havâs, Hakikat, Anlayış Farklılıkları.

Giriş

Düşünen varlık olarak insan, felsefe yapmanın yanı sıra felsefenin temel konusu da olmuştur. İnsanın sahip olduğu güçleri ve onu diğer canlılardan ayıran nitelikleri, bu temel konunun alt başlıklarını oluşturmakla birlikte insanların anlayış ve idrak düzeylerinin farklı olup olmadığı gerçeği de felsefenin tartıştığı meseleler arasında yerini almaktadır. Nitekim bu tartışmanın bir yansıması olarak bazı filozof ve düşünürlerin insanları anlayış/kavrama bakımından 'avâm-havâs diye iki kategoriye ayırdıklarını söylemek mümkündür. Bu ayrım sadece felsefede değil, tasavvuf ve kelim içerisinden de kendine yer bulmuştur. Örneğin, kelim geleneğinin temel tartışma konularından olan tahkiki iman-taklidi iman ayrımı da bu bakışın iz düşümü olarak ele alınabilir. Kur'ân'da da bu ayrıma işaret eden bazı âyetler bulunmaktadır. Bu âyetler içinde en göze çarpan ve birçok düşünür tarafından bu konuya örnek olarak verilen Nahl suresinin 125. âyetidir. Kur'ân'ın peygambere tebliğ konusunda bahsedilen âyet üzerinden önerdiği üç yöntemin, üç insan tipine tekabül ettiğiinden bahsedilebilir. İslam filozofları da muhtemeldir ki bu âyetten hareketle insanları 'avâm-havâs diye ifade edilen iki sınıfa ayırmaktadır.¹ Filozofların toplumu belli kategorilere ayırması ve bu anlayış üzerine bir siyaset felsefesi inşa etmeleri de insanların farklı anlayış seviyelerine sahip olmalarının bir sonucu olarak ele alınabilir.

Çalışma içerisinde; İslam filozof ve düşünürlerini 'avâm-havâs ayrımına götüren sebeplerin neler olduğu; onların bu ayrımın gerekliliğini hangi argümanlar üzerinden açıkladıkları; 'avâm-havâs ayrımının neden önemli olduğu sorularına cevap bulunmaya çalışılacaktır. Bu bağlamda, önde gelen İslam filozof ve düşünürlerinin temel eserlerine başvurulacaktır. Özellikle İslam filozoflarının siyaset felsefesine dair fikirleri üzerinden insan anlayışlarına da işaret edilerek 'avâm-havâs ayrımının ortaya konulması hedeflenmektedir.

İlgili literatüre bakıldığında 'avâm-havâs ayrımını konu alan bazı çalışmalar vardır.² Ancak felsefî sahada hakikat arayışı dışında³ doğrudan bu konuyu ele alan bir çalışmanın olmadığı görülmektedir. Çalışmada önde gelen İslam filozof ve düşünürlerinin 'avâm-havâs ayrımına ilişkin görüşlerine yer verilerek ayrımın gerekliliği üzerinde durulacaktır. Dinî ve felsefî alandaki bazı tartışmalı mevzularda yanlış anlamaları önlemek açısından insanların seviyelerine göre bir hitap şekli belirlemek önemlidir. Bu noktada İslam düşünürlerinin 'avâm-havâs ayrımına dair yaptıkları değerlendirmeler hem felsefe öğretiminde hem de dinî tebliğ noktasında yol gösterici olabilir.

Çalışmada, konunun anlaşılması açısından ilk olarak 'avâm-havâs kavramının sözlük ve ıstılâhî manasına yer verilecektir. Ayrıca, 'avâm-havâs ayrımına işaret ettiği düşünülen âyet ve hadislerin yanı sıra kelim ve tasavvufî gelenek içerisinde zikredilen kavramların ne

¹ İbn Rüşd, *Faslu'l-makâl: Felsefe-Din İlişkisi (Arapça Aslıyla)*, çev. Bekir Karlığa (İstanbul: İşaret Yayınları, 1992), 74-75.

² İbnü'l-Arabî, *Fütûhâtü'l-Mekkiyye Havâs ve Avâm İtikadı* (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2015); Süleyman Uludağ, "Avâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991), 4/105-106; Süleyman Uludağ, "Havâs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997), 16/517; Fikret Karaman, "İbnü'l-Arabî'nin Düşüncesinde Kelam İlmi, Havâs ve Avâm İnancı", ed. Mustafa Arslan vd. (Uluslararası İbnü'l-Arabî Sempozyumu: İnsanlığın Hakikat Arayışı ve İbnü'l-Arabî (Malatya, 15-16 Kasım 2019), Ankara: İnönü Üniversitesi Yayınları, 2018), 217-235; Necdet Subaşı, "Bir Toplumsal Kategoriyi Anlamaya Giriş: Avâm'ın Sosyolojisi", *Bilgi ve Hikmet* 10 (1995), 78-82.

³ Cevdet Kılıç, "Filozofların Hakikat Arayışında Kategorik Yaklaşımları", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (2000), 117-133.

ifade ettiğine de kısaca değinilecektir. Bunun ardından İslam düşünürlerinin görüşlerine yer verilecek ve onların değerlendirmeleri üzerinden bazı çıkarımlara varılmaya çalışılacaktır.

1. Genel Çerçevesiyle 'Avâm-Havâs Ayrımı

'Avâm kelimesine sözlükte, "1. Halk, halkın aşağı tabakası,⁴ cumhur, ahali. 2. İlim, yönetime ve bilgelik sahibi olmayan insanlar, büyük çoğunluk. 3. Manevi olgunluk eğitimden geçmemiş, nefsinin hastalıklarını görüp bilerek iyileştirme çabasına girememiş kişiler." anlamları verilmektedir. Aşağı tabakadan kişileri ve halkın çoğunluğunu nitelemek üzere kullanılan⁵ bu terim, tasavvuf literatüründe sufi olmayanları içine alan bir kullanıma sahiptir.⁶ Filozofların 'avâm kelimesinin yukarıda verilen sözlük anlamından birinci ve ikincisini tercih ettiklerini söylemek mümkündür. Üçüncü tanım daha çok tasavvufta kabul görmekte ve mutasavvıflar, âlim olan kimseleri de çoğu zaman sufi olmadıkları gerekçesiyle bu kategoriye dahil etmektedir.

Kelime manası olarak halk, sıradan insanlar, halkın aşağı tabakasını ifade etmek üzere kullanılan 'avâm, taklide dayalı bir yaşam ve inanç sistemini benimsemiş olan, hayatın hakikatine vakıf olamayan bilgisiz toplumu niteleyici bir terimdir.⁷ "Kendilerini halktan ayrı ve üstün sayan, kendilerinde bir çeşit ayrıcalık gören (kimseler), avam karşıtı"⁸ diye sözlükte yer alan havâs,

"1. İleri gelen, seçkin kişiler.⁹ 2. Tasavvuf yoluna girdikten sonra almış oldukları eğitim sayesinde Allah'ın emirlerini ve bu emirlerin konuluş nedenlerini hemen kavrayıp Allah'ı görüyormuşçasına dinin hükümlerini yaşamayı amaç edinen Müslümanlar. 3. Allah'ın sıfatları, fiilleri, yaratması ve emretmesi konularında bilgi sahibi olan ve bu bilgiye göre hayatına anlam vererek Allah'ın sevgisini kazanan kişiler."¹⁰

diye de tarif edilmektedir. Bu tanımlar içerisindeki ilk tanım genel bir açıklamayı ortaya koyarken; ikinci tanımın çoğunlukla tasavvufta kullanıldığı söylenebilir. Üçüncü tanımın ise daha açıklayıcı ve geniş kapsamlı olduğundan bahsedilebilir. Dolayısıyla düşünceyi ve tefekkürü seven topluluk olarak da ifade edilen havâs, hakikati kavrama gayretinde olan, yaşamını ve inancını bilgiye dayandıran ve yaptıklarının şuurunda olan aydın zümresini temsil etmektedir.¹¹

Genel tanımı verilen 'avâm-havâs terimleri tasavvufta şu şekilde tarif edilmektedir:

"Avâm yani halk, havâs yani nitelikli kişiler. Genellikle sufi olmayanlar, âlim bile olsalar avâm sayılır. Havâs ise kendi içinde iki kısma ayrılır: Havâs, nitelikli kişiler, aydınlar ve hassu'l-havâs yani üstün niteliklere sahip bulunan kişiler, arifler, seçkinler. Havâsa; hass, hassa, ehl-i husus gibi isimler de verilir. Havâs, avâmın yaşadığı dinî hayatla yetinmez, bunun üstünde bir dinî hayat yaşamak için çabalar. Hassu'l-havâs ise mükemmel bir dinî ve manevi hayat yaşar. Tasavvuf avâmın değil, havâsın yoludur."¹²

Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere tasavvufta havâsın kullanımı biraz daha spesifikleşmekte ve kavrama özel bir zümreyi yani dinî ve manevi bir hayat yaşama konusunda büyük çaba sarf edenleri ifade edecek şekilde anlam verilmektedir. Ancak şunu da söylemek gerekir

⁴ *Türkçe Sözlük: A-J*, haz. İsmail Parlatır vd. (Ankara: Türk Dil Kurumu, 1988), 163.

⁵ Seyyid Şerif Cürçânî, *Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü "Kitabu't-ta'rifât"*, çev. Arif Erkan (İstanbul: Bahar Yayınları, 1997), 165.

⁶ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Kabcacı Yayıncılık, 2012), 53.

⁷ Ali Seyyar, *İnsan ve Toplum Bilimleri Terimleri (Ansiklopedik Sosyal Bilimler Sözlüğü)* (İstanbul: Değişim Yayınları, 2007), 95.

⁸ *Türkçe Sözlük: A-J*, haz. İsmail Parlatır vd., 962.

⁹ Mehmet Vural, *İslam Felsefesi Sözlüğü* (Ankara: Elis Yayınları, 2011), 209.

¹⁰ Ahmet Nedim Serinsu (ed.), *Dini Terimler Sözlüğü* (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2009), 128.

¹¹ Seyyar, *İnsan ve Toplum Bilimleri Terimleri*, 394-395.

¹² Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 161.

670 | Emine Taşçı Yıldırım. İslam Düşüncesinde Avâm-Havâs Ayrımı

ki hassu'l-havâs nitelemesi sadece tasavvufa özel olmayıp Fârâbî tarafından erdemli şehrin başkanı için kullanılmak suretiyle İslam felsefesi içerisinde de kendine yer bulmuştur.¹³

Mutasavvıflar, ahlakî arınma ve ruhî yücelmeyi gerçekleştiremeyen kişileri 'avâm olarak görmekte ve Hz. Peygamber'in genel tavırlarıyla 'avâma, özel tavırlarıyla ise havâsa örnek olduğunu düşünmektedir. 'Avâmda dinî hükümleri uygulama konusunda ruhsatlara yönelme varken; havâs, azimetlerle amel etmeyi gaye edinmektedir.¹⁴ Ayrıca yine 'avâm, dinî şekilsel olarak yaşayıp dinin hükümlerindeki hikmeti kavramaktan yoksundur.¹⁵ Nitekim sufiler, Hallâc-ı Mansur'u idama götüren *enelhak* sözünü örnek göstererek havâsa ait bilgilerin 'avâmla paylaşılmasının gerekliliğine işaret etmektedirler.¹⁶ Ehil olmayan kimselerle paylaşılan bu bilgiler yüzünden insanların hayatları tehlikeye girebilmektedir. Çünkü 'avâm, belirli bir olgunluğa ve bilgi birikimine sahip kimselerin ulaştığı bu seviyedeki bilgiyi anlamaktan aciz olmanın yanı sıra yanlış anlayıp bu kişilere zarar verebilmektedir. Benzer bir durumun İslam filozoflarına yönelik tekfir suçlamalarında da görüldüğünden ve bunda insanlar-daki anlayış düzeyi farklılıklarının etkisi olduğundan bahsedilebilir.

Kur'an-ı Kerim'de "*Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle davet et; onlarla en güzel yöntemle tartış...*"¹⁷ mealindeki âyette ifade edildiği üzere insanlara yönelik farklı hitap şekillerinden bahsedilmektedir. Nitekim Kur'an'da, 'avâmın anlayışına uygun hislere hitap edecek şekilde tasvirlerle yer verilmekle birlikte havâsın yani seçkin insanların kavrayabileceği türden soyut ve ruhanî tasvirler de bulunmaktadır.¹⁸ Kur'an'da çeşitli hitap tarzlarına yer verilmesi, Kur'an'ın evrensel oluşuna bir işaret olmanın yanı sıra insanların farklı anlayış seviyelerinde yaratıldığı şeklinde de yorumlanabilir.

Nahl sûresi 125. âyette bahsedilen hikmet, güzel öğüt ve mücadele ehlinde en üst mertebede, sayısı az olan hikmet ehli yer almaktadır. Güzel öğüt ehli, fitratı bozulmamış olan geniş halk kitleleri temsil etmekte olup bunlar 'avâmı oluşturmaktadırlar. Mücadele ehli ise bu ikisi arasında yer almaktadır. Bu bağlamda kâmil kimseler, hikmet ve katî delille; 'avâm ise güzel öğüt, yakînî, iknaî ve zannî delillerle hak dine davet edilmelidir.¹⁹ Ayrıca insanlara yönelik tebliğ yöntemlerinden 'avâmın hisle, havâsın akılla, hassatü'l-havâsın ise hak nuruyla doğru yola yöneldiğine işaret edilmektedir.²⁰ Genel olarak söylemek gerekirse, 'avâm için güzel öğüt ve mücadele; havâs için ise hikmet uygun görülen hitap tarzıdır.

Çoğunlukla ilim tahsil etmemiş kimselerden oluşan ve toplumun belli bir kesitini oluşturan 'avâmın imanı, pratik bir imandır. Yani ekin eken bir çiftçi, bu ekini bitiren bir yaratıcının varlığının bilincindedir. Ayrıca Kur'an insanları, filozoflar ve kelamcılar tarafından kullanılan hudûs ve imkân delillerinden ziyade çoğunlukla insanın, devenin yaratılışı vb. doğal örnekler üzerinden iman etmeye çağırılmaktadır. Bu anlamda halk için bir anlam ifade etmeyen bu felsefî ve kelâmî delillerden ziyade bu yöntem daha makuldür.²¹ Nitekim Hz. Muhammed'in *أَنْزَلُوا النَّاسَ مَنْزِلَهُمْ* "İnsanların seviyelerine inin!"²² sözleri, kişilerin anlayış düzeylerini dikkate almak suretiyle onlara hitap etmenin gerekliliğine işaret etmektedir. Bununla birlikte

¹³ Bk. Fârâbî, *Tahsilu's-sa'ade*, nşr. Ali Bu Melhem (Beyrut: Dâr ve Mektebetü'l-Hilâl, 1995), 83-85; Fârâbî, "Mutluluğu Kazanma (Tahsilu's-sa'ade)", çev. Hüseyin Atay, *Farabi'nin Üç Eseri* (İstanbul: Morpa Kültür Yayınları, 2008), 52-54.

¹⁴ Mehmet Canbulat-İbrahim Paçacı, "Avam", *Dini Kavramlar Sözlüğü* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006), 42-43.

¹⁵ Seyyar, *İnsan ve Toplum Bilimleri Terimleri*, 95.

¹⁶ Uludağ, "Avam", 4/106.

¹⁷ en-Nahl 16/125.

¹⁸ Necip Taylan, *İslam Düşüncesinde Din Felsefeleri* (İstanbul: MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2013), 104.

¹⁹ Gürbüz Deniz, *Anlam ve Varlık Boyutuyla İnsan* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015), 97-99.

²⁰ Uludağ, "Havas", 16/517.

²¹ Erkan Yar, "Kelam İlminde Dokunulmaz Bilgi Alanları Paradigması ve Bunun Epistemolojik Değeri" (Kelamda Bilgi Problemi, Bursa, 2003), 55.

²² Ebû Dâvûd, *Sünen* (Darü'l-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430), "Edeb", 23 (No: 4842).

Hz. Muhammed'in aynı soruya kişilerin ihtiyacına göre farklı cevaplar vermesinin²³ temelinde de bu ayrımın yattığını söylemek mümkündür.

Özetle, Kur'ân'ın üzerinde durduğu farklı hitap tarzları, Hz. Muhammed'in insanların seviyelerine inilmesinin gerekliliğine dair vurgusu 'avâm-havâs ayrımının insanın yaratılış gerçeğini doğru anlamının bir sonucu olduğunu söylemeyi mümkün kılmaktadır. Şunu da belirtmek gerekir ki Kur'ân, felsefe, kelam ve tasavvufun işaret ettiği bu ayrım, insanlardan bir zümreyi yükseltip diğerini alçaltma gibi bir gayeye hizmet etmek üzere ortaya konulmamıştır. Bilakis bu ayrım, yaratılıştaki farklılıklara bir işaret olarak düşünülmelidir.

2. İslam Düşünürlerinde 'Avâm-Havâs Ayrımı

İslam düşünürlerinde 'avâm-havâs ayrımına geçmeden önce bu ayrımın tarihsel arka planına değinmek faydalı olacaktır. 'Avâm-havâs ayrımının izlerini Antik Yunan'da bulmak mümkündür. Nitekim Eflatun (M.Ö. 347) ilimlerin sistemleştirilmesine, bilgilerin kitaplara yazılmasına ilk zamanlar karşı çıkmıştır. O, bu tarz bilgilerin temiz kalpler ve seçkin akıllarda bulunmasını yeterli görmüştür.²⁴ Eflatun, Dionysios'a (M.Ö. 367) yazdığı mektubunda onu öğretilerinin cahillerin eline geçmemesi gerektiği konusunda uyarmakta ve bu noktada en ihtiyatlı davranışın, yazıların herkesin eline geçme ihtimaline karşı yazmaktan çok ezberlemek olduğunu dile getirmektedir. Bundan dolayı bu mevzular konusunda bir şey yazmadığını, kendisinin yazılı bir eserinin olmadığını ve olmayacağını belirtmektedir.²⁵ Ayrıca o, ciddi meselelerle uğraşan birinin çoğunluğun anlayışsızlık ve hırçlıklarından dolayı fikrini yazmaktan çekineceğini dile getirmektedir.²⁶ Ancak Eflatun, ilim ve felsefede derinleştiçe, bu bilgilerin unutulmasından korktuğu için ve tekrar elde edilmesinin güçlüğünden dolayı, rumuzlar ve muammalara (diyaloglara) yer vermek suretiyle görüşlerini ortaya koymaya karar vermiştir. Bu şekilde, ilim ve felsefesinin ehil olanlara ulaşmasını ve sadece onlar tarafından anlaşılabilir olmasını hedeflemiştir.²⁷ Anlaşılacağı üzere Eflatun'un fikirlerinde bir değişim göze çarpmaktadır. Düşüncelerin yazılmasının gerekliliğine kanaat getiren filozof, yukarıda ifade ettiği tehlikeleri bertaraf etmek üzere kitaplarında herkesin anlayamayacağı kapalı bir üslubu tercih etmektedir. Böylelikle ilim ve felsefede ulaşılan bilgilerin yok olmasının önüne geçmeyi ve ehil olanların bu bilgiyi elde etmelerini sağlamayı amaçlamaktadır.

Aristoteles'e (M.Ö. 322) gelince o hocasından farklı olarak bir şeyleri açığa kavuşturmayı, sistemleştirmeyi, düzene koymayı, felsefeyi yaymayı ve her şeye hakkını vermeyi kendine metot olarak benimsemiştir. Bu noktada hocası Eflatun, onu kitaplar telif etmesi ve ilimleri sistemleştirip eserlerinde belli bir olgunluğa eriştirmesinden dolayı kınamıştır. Ancak Aristoteles, yazdığı eserlerin ilim erbabı ve ehil olmayanlar tarafından kavranmasının mümkün olmadığını dile getirerek hocasına cevap vermiştir.²⁸ Nitekim bu durumu açıklamak üzere Fârâbî (ö. 339/950), Aristoteles'in özel yazılarında kısa ve özlü; yorumlamalarında kapalı ve dolambaçlı; mektuplarında ise açık ve kısa ifadeleri tercih edici bir üslup kullandığına

²³ Buna ilişkin detaylı bilgi için bk. Ramazan Güler, "Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Eğitim-Öğretim Modelinde Belli Başlı İlke ve Metotlar", *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi* 1/2 (2015), 120-121.

²⁴ Eflatun, *Mektuplar*, çev. İrfan Şahinbaş (Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1962), 9-10; Fârâbî, *Kitâbu'l-cem' beyne re'yeyi'l-hakimeyn*, thk. Doktor Ali Mülhim (Dârü ve Mektebetü'l-Hilal, 1996), 35; Fârâbî, "Eflâtun ile Aristoteles'in Görüşlerinin Uzlaştırılması (Kitâbü'l-cem' beyne re'yeyi'l-hakimeyn Eflâtun el-İlâhi ve Aristûtâlis)", çev. Mahmut Kaya, *İslam Filozoflarından Felsefe Metinleri* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2003), 155.

²⁵ Eflatun, *Mektuplar*, 9-10.

²⁶ Eflatun, *Mektuplar*, 58.

²⁷ Fârâbî, *Kitâbu'l-cem'*, 35; Fârâbî, "Eflâtun ile Aristoteles'in Görüşlerinin Uzlaştırılması", 155.

²⁸ Fârâbî, *Kitâbu'l-cem'*, 35-36; Fârâbî, "Eflâtun ile Aristoteles'in Görüşlerinin Uzlaştırılması", 156. Ayrıca bk. İbn Sînâ, "[Peygamberlerin] Peygamberliklerin[in] İspatı ve Onların Kullandıkları Sembol ve Örneklerin Yorumu Hakkında Risale", çev. M. Hayri Açıkgenç, Alparslan, Kırbaoğlu, *İbn Sînâ Risaleleri* (Ankara: Kitabiyat, 2004), 38.

672 | Emine Taşçı Yıldırım. İslam Düşüncesinde Avâm-Havâs Ayrımı

dikkatleri çekmektedir. Ardından o, Aristoteles'in kapalı bir üslup seçmedeki gayesinin felsefeyi herkese değil, sadece kavrayacak bir birikime sahip kimselere ulaştırmak olduğunu açıklamaktadır.²⁹ Görüldüğü üzere Aristoteles, kullandığı üslubu belirlerken hedef kitlesini dikkate almakta ve ilmi olgunluğa erişmeyen insanların kitaplarını okuyup yanlış anlamalarının önüne bu şekilde geçebileceğini düşünmektedir. Aynı zamanda da o, 'avâm-havâs ayrımının gerekliliğini de böylelikle ortaya koymaktadır.

Özetle söylemek gerekirse, 'avâm-havâs ayrımı konusunda özellikle felsefi hakikatlerin ehil olmayan kimselerle paylaşılmamasının gerektiği düşüncesinin Eflatun ve Aristoteles'te var olduğu görülmüş ve yukarıda belirtildiği üzere bu bakış açısı onların eserlerinde kullandıkları üsluba da yansımıştır.

İslam düşüncesine gelince ilk İslam filozofu olarak kabul edilen Kindî'de (ö. 252/866) net bir şekilde ifadesini bulan bir 'avâm-havâs ayrımı mevcut değildir. Yalnızca Kindî, *Felsefetü'l-ulâ* adlı risalesinde şunları söylemektedir:

"Zamanımızın düşünürü olarak tanındıkları halde, gerçekten uzak bulunan pek çok kimsenin yanlış yorumlamalarından çekindiğimiz için, yanlış anlamaya yol açan karmaşık noktaları uzun uzadıya tahlil yerine kısaca kesmek zorunda kaldık. Layık olmadıkları halde, hakkı temsil durumunda olsalar da, bunların kıt zekâları gerçeğin esprisini anlamaktan acizdir."³⁰

Bu ifadelerden yola çıkarak Kindî'nin, hakikati anlamada herkesin aynı düzeyde olmadığı, bazı kimselerin hakikati anlamakta aciz kalıp yanlış anlayabileceği ve bir ayrımın gerektiği fikrinde olduğundan bahsedilebilir. Ancak yukarıda da belirtildiği üzere Kindî'de açıkça ortaya konulmuş bir 'avâm-havâs ayrımı görülmemektedir. Bu bağlamda 'avâm-havâs ayrımını ele alan ilk İslam filozofunun Fârâbî olduğunu söylemek mümkündür.

2.1. Fârâbî (ö. 339/950)

Fârâbî'nin siyaset felsefesine ilişkin düşüncelerini serdettiği eserlerinde 'avâm-havâs ayrımını açık bir şekilde görmek mümkündür. O, erdemli şehrin insanların iki gruba ayrıldığı, hakikati kavramaları için kullanılacak yöntemlerin farklılığını ve mutluluğa değişik şekillerde ulaşacaklarını dile getirmek suretiyle bu ayrımı ele almaktadır.

Fârâbî, milletlerin ve şehirlerin seçkinler (hasa) ve 'avâm (amme) olmak üzere ikiye ayrıldığını belirtmektedir. Bunlardan halk, denenmemiş ortak fikirleri içeren nazari bilgilere yönelmektedir. Seçkinler ise tam incelemeye dayanan öncüller aracılığıyla bir şeyleri bilmekte ve inanmaktadırlar. Seçkinler, tamamen tetkik edilmiş fikirlere bağlanmakta olup bunlar arasında yer alan er-Reisu'l-Evvel ise seçkinler seçkini (ehassu'l-havâs) olarak vasıflandırılmaktadır. Filozof nezdinde en üstün hâkim ve kesin delillerle ma'kulatı içine alan ilme vakıf olan kimse, seçkinler arasındadır ve bu insanlar için öğretmede kesin delillere (berâhini'l-yakînîye) başvurulmaktadır. Bunlar dışında kalanlar yani 'amme ve cumhur için öğretme yöntemi olarak inandırma/ikna ve hayal ettirme kullanılmaktadır.³¹ Fârâbî'nin bu ayrımı, taakkul ehli ve tahayyül ehli şeklinde de ifade edilebilir. Hakikati insanlara açıklamada yukarıda zikredilen öğretim yöntemlerine riayet edildiğinde her iki zümrenin de kendi anlayışları çerçevesinde hakikati kavramaları mümkün olabilmektedir. Dolayısıyla filozofun da belirttiği üzere, hakikati aktarma noktasında kullanılacak öğretim yöntemi belirlenirken insanların anlayış düzeyleri dikkate alınmalıdır.

Fârâbî'ye göre yaratılışı ve alışkanlıklarından dolayı çoğu insan, varlıkların ilkelerini, derecelerini, faal aklı, sa'âdeti anlama ve tasavvur etme gücünden yoksundur. Onlar, gerçekleri ancak bu şeylerin benzerleri ve taklitleriyle anlayabilmekte yani tahayyül edebilmektedir. Diğer bir kısmı ise tasavvur ile hakikate vakıf olabilmektedir. İlkeleri, tasavvur edilmiş halle-

²⁹ Fârâbî, "Felsefe Öğreniminden Önce Bilinmesi Gereken Konular", çev. Mahmut Kaya, *İslam Filozoflarından Felsefe Metinleri* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2014), 114.

³⁰ Kindî, "İlk Felsefe Üzerine (Felsefetü'l-ulâ)", çev. Mahmut Kaya, *Kindî: Felsefi Risâleler* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2014), 129.

³¹ Fârâbî, *Tahsilü's-sa'âde*, 83-85; Fârâbî, "Mutluluğu Kazanma (Tahsilü's-sa'ade)", 52-54.

riyle kabul edip mutluluğu amaç edinenler hükemâ'; bunları, nefislerinde hayal edilmiş halleriyle kabul edip amaç edinenler ise mü'min diye adlandırılmaktadır.³² Fârâbî'nin tasavvur ve tahayyül ehli ayrımını 'avâm-havâs ayrımının farklı bir ifade şekli olarak görmek mümkündür. Ayrıca bu şekilde farklı yöntemler kullanılarak her iki zümrenin de hakikati kendi seviyelerine göre anlamaları sağlanabilmektedir. Ancak bahsedilen bu hakikatleri, tahayyül ehlinin tasavvur etmesini beklemek filozofun da belirttiği üzere doğru olmaz. Her iki yöntemin hitap edeceği kitle farklıdır. Dolayısıyla, insanlara hakikati aktarma ve onları mutluluğa ulaşırma yolunda bu ayrım dikkate alınmalıdır.

2.2. İhvân-ı Safâ (4. /10. yy)

İhvân-ı Safâ, insanların farklı gruplardan oluştuğunu zikrederek 'avâm-havâs ayrımının genel çerçevesini çizmektedir. Ancak zaman zaman ikili, üçlü ve dörtlü ayrımlar da yapılmaktadır. Ayrıca onlar, ilimleri de bu tabakalara göre tasnif etmekte ve peygamberlerin de Allah'ın kelamını insanlara aktarıırken bahsi geçen ayrıma dikkat ettikleri söylemektedirler. Yine İhvân-ı Safâ'nın bu ayrımı zâhir-batın ayrımı ile ilişkilendirdiği de görülmektedir.

Yaratılmışların hepsinin Allah'ın kulları olduğunu belirten İhvân-ı Safâ, en genel şekliyle insanları 'avâm ('amme) ve havâs (has) olarak iki gruba ayırmaktadır.³³ Ancak İhvân-ı Safâ, akıllı olan herkesin insanların halleri üzerinde düşünebileceğine, onların belirli derecelerle birbirinden ayrıldığına ve iki grubunda kendi içerisinde farklı düzeylerdeki insanlardan (havâs, yönetici, umum, halk), müteşekkil olduğuna da işaret etmektedir.³⁴ Yine başka bir yerde onlar; insanların amel, ahlak, fikir, mezhep, ilim, marifet vb. birçok yönden farklı tabakalardan oluştuğunu söylemektedir. Bunları kadınlar, çocuklar ve cahillerden oluşan 'avâmın; alimler ve ilimde derinleşmiş hükemâdan oluşan hâssanın ve bu ikisi arasında olanların yani mutavassıtunun oluşturduğu üç tabaka altında toplamanın mümkün olduğu da ifade edilmektedir. Her bir tabakaya uygun ilimlerin varlığına işaret eden İhvân-ı Safâ, havâsa uygun olan ilimlerin 'avâma uygun olmadığından, 'avâma uygun olanların da havâsa uygun olmayacağından bahsetmektedir. Ancak dine, onun adap ve erkanına, bunlarla ilgili amellere ilişkin ilimlerin her üç tabaka için de uygun olduğuna işaret edilmektedir. 'Avâm için en uygun olan dinin açık, görünür ve ortada olan yani namaz, oruç vb. dair ilimlerken; orta tabakadakiler için dinin hükümlerini anlamaya, buna uygun bir yaşayışı araştırmaya yönelik ilimlerdir. Havâs yani hikmette üstün mertebede bulunanlar için ise dinin saklı sırlarını, yasa koyucuların meramlarını, rumuzlarını ve işaretlerini aramaya yönelik ilimlerdir.³⁵ Dolayısıyla 'avâm-havâs ayrımının İhvân-ı Safâ'nın ilimler sınıflamasına yansdığı görülmektedir. İhvân-ı Safâ ilimleri aşağıdaki gibi tasnif etmektedir:

"Riyazî bilimler, çoğu geçim talebi ve dünya hayatını iyileştirilmesi için düzenlenmiş olan ilimlerdir. Bunlar dokuz çeşittir: 1. Okuma ve yazma, 2. Dil ve gramer bilimleri, 3. Muhasebe ve iş muameleleri, 4. Şiir ve aruz, 5. İyi ve kötü kehanet, 6. Sihir, muska, simya, hile vb. bilimler, 7. Çeşitli meslek ve sanatlar, 8. Ticaret ve ziraat, 9. Siyer ve tarih.

Dinî bilimler; nefislerin tedavisi için ve ahiret talebiyle vazedilmiş olan dinî bilimler ise altı çeşittir: 1. Tenzil (Kuran ve vahiy) ilmi, 2. Tevil ilmi, 3. Rivayet ve ahbâr ilmi, 4. Fıkıh, sünen ve ahkâm ilmi, 5. Zikir, mev'iza, zühd ve tasavvuf, 6. Rüya tabiri ilmi...

Felsefî bilimler dört çeşittir: 1. Riyazî (matematik) bilimler, 2. Mantık bilimleri, 3. Doğa bilimleri (tabiiyyat), 4. İlâhiyat bilimleri."³⁶

³² Fârâbî, *Kitâbu's-siyâsetü'l-medeniyye*, nşr. Ali Bu Melhem (Dâr ve Mektebetü'l-Hilâl, ts.), 96-98; Fârâbî, *es-Siyâsetü'l-medeniyye veya mebâdi'ül-mevcûdât*, çev. Mehmet S. Aydın vd. (İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2012), 92-93.

³³ İhvân-ı Safâ, *Resâilü İhvânî's-Safâ ve hullâni'l-vefâ* (Kum: Mektebü'l-İlâmi'l-İslamiyye, 2000), 1/356, 3/284; İhvân-ı Safâ, *İhvân-ı Safâ Risâleleri*, çev. Abdullah Kahraman vd. (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2012), 1/243, 3/229.

³⁴ İhvân-ı Safâ, *Resâil*, 335-336; İhvân-ı Safâ, *İhvân-ı Safâ Risâleleri*, 228.

³⁵ İhvân-ı Safâ, *Resâil*, 3/511-512; İhvân-ı Safâ, *İhvân-ı Safâ Risâleleri*, 3/407.

³⁶ İhvân-ı Safâ, *İhvân-ı Safâ Risâleleri*, 1/181.

İhvân-ı Safâ'ya göre riyazî/eğitsel ilimler 'avâma, şer'i ilimler mutavassıtına, felsefî ilimler ise havâsa yöneliktir.³⁷ Herkesin kendi seviyesine uygun olan ilimle meşgul olmasının gerekliliği de dolaylı olarak vurgulanmaktadır.

İhvân-ı Safâ'ya göre ayırım peygamberlerin üslubuna da yansımıştır. Melekler zümresine katılabilmenin nefsinin arındırma, ahlakı ve inancını güzelleştirme vb. ciddi bir çabayı gerektirdiğini farkına varan akıl sahibi herkes, bunun için büyük bir yardımın, ince bir araştırmanın ve güçlü bir düşünmenin gerekliliğini bilmektedir. Allah, peygamberler göndermek suretiyle insanlar için bunu kolaylaştırmıştır. Nitekim peygamberler hem halkın ileri gelenlerine hem de bütün insanlara hitap etmektedir. Peygamberler kendilerine tabi olanların durumlarının farklılıklarını dikkate alarak çeşitli konulara dair emir ve tavsiyelerde bulunmaktadır.³⁸ Benzer bir biçimde İhvân-ı Safâ'ya göre 'avâm ve havâsın varlığından dolayı tek bir sorunun birçok cevabı olabilmektedir.³⁹ Bu anlamda peygamberler, insanlarla konuşurken onların akıl kapasitelerindeki farklılıkları göz ardı etmeksizin akılları ölçüsünce onlara hitap edip ortak manalara başvurmaktadırlar.⁴⁰ Allah'ın kelâmı, 'avâm ve havâs dahil bütün insanlara yöneliktir. Bu anlamda her insan, kavrayışı, zekâsı ve tabiatının saflığı ölçüsünde Allah'ın kelâmını kavramaktadır.⁴¹ İhvân-ı Safâ'nın da zikrettiği üzere, Allah'ın hitabını ulaştırın peygamberlerin herkese hitap edici bir dil kullandığı, insanların farklı aklı idrak düzeylerine sahip oluşlarını dikkate aldıkları ortaya çıkmaktadır. Daha önce de ifade edildiği üzere, Hz. Muhammed, bu ayrımı göz önünde bulundurarak aynı soruya farklı cevaplar vermek suretiyle insanların hakikati idrakini kolaylaştırmaya çalışmıştır.

İhvân-ı Safâ, 'avâm-havâs ayırımına dair görüşlerini zâhir-bâtın ayırımı temelinde de ortaya koymaktadır. Onlara göre, alemde var olan bütün varlıklar dış kabuk ve kemiklerden teşekkül eden zâhir; öz ve cevherin oluşturduğu bân olmak üzere iki yönden müteşekkildir. İnsanlık tarihi kadar eski, zâhirî, açık hükümleri ve belirlediği tanımları (hudud) olan dinin de zâhir ve bân yönü vardır. Dinin zâhirî yönünü, 'avâm ve havâs uleması bilebilirken; dinin hükümleri ve tanımları (hudud) bazı sırlara ve bânîni yönlere sahiptir. Bunları da ancak ilimden derinleşmiş olanlar ile havâs yani seçkin alimler bilebilmektedir.⁴² Yine bir başka yerde Yüce Allah'ın ve peygamberlerin sözünün, hükemâ görüşlerinin sırlar içerdiğini ve kötülere kapalı olduğunu ifade eden İhvân-ı Safâ, bunları ancak Yüce Allah'ın ve ilimde derinleşenlerin (râsîhûne fi'l-ilm) bilebileceğini söylemektedir. Bu bağlamda ilimde derinleşmiş olan hükemânın havâsı, bu hakikatleri bilebilmekte ve fazla açıklamaya ihtiyaç duymamaktadırlar.⁴³

İhvân-ı Safâ, 'avâm-havâs ayırımını insanların ameller noktasında farklı mertebelerde bulunduğunu söyleyerek de açıklamaktadır. Tabiatı uyarınca hareket eden insanlar arasında 'avâm ve cahillerin, onları lüzumsuz, boş işlerden uzak tutacak olan farz ve sünnet ibadete yönelmesi ve orucu, sadakayı, namazı, Kur'ân okumayı artırması gerekmektedir. Havâs için en faziletli amel ise duyular ve akılla idrak edilen nesnelere, bilhassa bunların dinle alakalı olan kısımları üzerinde düşünüp incelemede bulunmaktadır.⁴⁴

Fârâbî'den sonra 'avâm-havâs ayırımını geniş bir perspektifle İhvân-ı Safâ'nın incelediğinden bahsedilebilir. Nitekim onların, peygamberlerin ilahi hitabı iletmeleri, ilimler tasnifi, amellere kadar her konuda bu ayırımı işaret ettiği ve insanların farklı aklı kapasitelerde oluşu temelinde bu ayırımı gerekliliğini savunduğu açık bir şekilde görülmektedir.

2.3. İbn Sînâ (ö. 428/1037)

İbn Sînâ, 'avâm-havâs ayırımını açık bir şekilde birçok eserinde vurgulamaktadır. Özellikle de peygamberlik ve mead anlayışı onun bu ayrımı en net olarak ortaya koyduğu konular

³⁷ Haris Macic, *İhvân-ı Safâ'da Zâhir ve Bâtın* (Konya: Selçuk Üniversitesi, 2011), 30.

³⁸ İhvân-ı Safâ, *Resâil*, 1/335-336; İhvân-ı Safâ, *İhvân-ı Safâ Risâleleri*, 1/228-229.

³⁹ İhvân-ı Safâ, *Resâil*, 3/359-360; İhvân-ı Safâ, *İhvân-ı Safâ Risâleleri*, 3/294.

⁴⁰ İhvân-ı Safâ, *Resâil*, 4/122; İhvân-ı Safâ, *İhvân-ı Safâ Risâleleri*, 4/95.

⁴¹ İhvân-ı Safâ, *Resâil*, 3/488; İhvân-ı Safâ, *İhvân-ı Safâ Risâleleri*, 3/390.

⁴² İhvân-ı Safâ, *Resâil*, 1/328; İhvân-ı Safâ, *İhvân-ı Safâ Risâleleri*, 1/223-224.

⁴³ İhvân-ı Safâ, *Resâil*, 2/243; İhvân-ı Safâ, *İhvân-ı Safâ Risâleleri*, 2/237.

⁴⁴ İhvân-ı Safâ, *Resâil*, 3/504-505; İhvân-ı Safâ, *İhvân-ı Safâ Risâleleri*, 3/402.

arasında yerini almaktadır. Şeriat ve dinlerin amacının halk kitlelerinin tamamına hitap etmek olduğunu açıklayan İbn Sînâ'ya göre tevhid inancının doğruluğu için yaratıcının zaman-mekân, nitelik-nicelik, konum ve değişimden uzak olduğuna, benzerinin bulunmadığına işaret edilmesi gerekmektedir. Ancak bu nitelikleri halk kitlelerine anlatmak sanıldığı kadar kolay değildir. Nitekim bedevi Araplar, İbraniler ve eğitimsiz insanlar bu şekilde soyut ifadelerle anlatılan bir varlığa inanılamayacağını düşünürler. Tevrat'ın teşbihe ve insan biçimli Tanrı tasvirlerine büyük ölçüde yer vermesinin sebebinin bu olduğuna işaret eden filozof, Kur'an'ın halk kitlelerini dikkate alarak tevhid konusunda ayrıntılı açıklamalara girmediğinden, bazı âyetlerde zâhiri itibariyle teşbihî ifadelerin, bazılarında ise mutlak tenzihî ifadelerin tercih edildiğinden bahsetmektedir.⁴⁵ Genel olarak söylemek gerekirse İbn Sînâ'ya göre dinler, halk kitlelerine hitap ederken onların anlayacakları bir dil kullanmakta ve anlaşılması zor konuları da teşbih ve temsil yoluyla aktarmayı tercih etmektedirler. Bu, dinlerin yetersiz kalmaması için gereklidir.⁴⁶ İhvân-ı Safâ ile bu konuda mutabık olan İbn Sînâ, dinî konuların anlatımında mecaz ve metaforun kullanımının gerekliliğine işaret etmektedir. Aynı zamanda o, Kur'an'ın her iki zümreye de hitap edici ifadelerle yer verdiğini de vurgulamaktadır.⁴⁷ Filozofun bu değerlendirmeleri böyle bir ayrıma gitmemenin doğuracağı sakıncalara işaret etmesi açısından önemlidir. Her iki zümreyi de içine alacak şekilde bir hitap tarzı benimsenmesi özellikle de doğru bir Tanrı tasavvurun oluşumu açısından önemlidir.

Bir başka eserinde İbn Sînâ, aynı konuya işaret etmekte ve insanların çok azının hakiki tevhid ve tenzihî tasavvur edebileceğini belirtmektedir. Sıradan insan için bu gerçeği tasavvur etmek bir yana böylesi bir anlatım tarzı onu kuşku ve tereddüde düşürebilir. Filozof, kısaca ilahi hikmeti herkesin anlayamayacağını belirtmenin yanı sıra bir insanın, sıradan insanlardan gizlediği bir hakikati izhar etmemesi gerektiğini de düşünmektedir. Peygamber tebliğ metodunda, Allah'ın yüceliği ve büyüklüğünü anlatmak üzere onlar için değerli olan şeylerden örnek ve remizler kullanabilir. Ahiretin keyfiyeti, mutluluk ve bedbahtlık için ise insanların anlayacağı, tasavvur edebileceği ve kabul edebileceği örneklerle başvurulmalıdır.⁴⁸ Bunu filozof, peygamberlerin sözlerinin sembol ve işaretlerden müteşekkil olması gerektiğini söyleyerek ortaya koymaktadır.⁴⁹ Nitekim özellikle 'avâma zikredilen soyut gerçekleri tenzihî bir şekilde anlatmak onların bu hakikatleri idrakini güçleştirebilmektedir. İbn Sînâ, buna işaret etmek suretiyle onların tasavvurla değil, tahayyülle hakikati idrak edebilecekleri gerçeği üzerinden peygamberlerin sembol ve benzetmelere başvurduğunu söylemektedir.

İnanç ilkelerinin anlatımı konusunda da filozof, 'avâm ile havâs ayırımına vurgu yapmaktadır. Nitekim melekleri yalnızca hükemânın anladığı tarzda sırf aklî mana ve ruhanî bir sîmâ olarak değil de halkın anlayacağı şekilde tasvir etmek gerekmektedir. Aksi takdirde İbn Sînâ'ya göre onlar, sözlü olarak söyleyemeseler bile melekleri yaptıklarının karşılığında sevap alamayan, lezzetlerden yoksun bahtsız varlıklar olarak görebilirler. Ayrıca cennet-cehennem tasvirlerinde de duyu algılarına hitap edici unsurlara başvurulmalı ve sevapla müjdeleyip azapla korkutma yolu tercih edilmelidir. Hakikî azap ve sevap tasvirleri 'avâmın anlayışından uzak olup bedensiz bir diriliş onların sevap ve günahı önemsememelerine sebep olabilir. Hakikî mutluluk ve ruhânî lezzetleri halkın kavraması mümkün değildir, onlardan bir kısmı bunu kabul etse bile zihinlerinde bir yere yerleştiremezler. Bu anlamda, Hz. Muhammed'in kullandığı üslup çok mükemmeldir.⁵⁰ Özellikle me'âd meselesinde bu ayırımın gerekliliği net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. 'Avâmın anlayış seviyelerine göre hitabın gerekliliği filozof tarafından doğabilecek yanlış anlamalara işaret edilerek ortaya konulmuştur. Fârâbî'nin tahayyül ve tasavvur ehli diye yaptığı ayrıma benzer şekilde İbn Sînâ da halka hitap

⁴⁵ İbn Sînâ, "el- Adhaviyye fi'l-me'âd", *Felsefe ve Ölümler* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2011), 8.

⁴⁶ İbn Sînâ, "el- Adhaviyye fi'l-me'âd", 11.

⁴⁷ Bk. İbn Sînâ, "el- Adhaviyye fi'l-me'âd", 8-9.

⁴⁸ İbn Sînâ, *İşaretler ve Tenbihler (el-İşârât ve't-tenbîhât)*, çev. Ekrem Durusoy, Ali, Macit, Muhittin, Demirli (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2005), 189.

⁴⁹ İbn Sînâ, "Peygamberliklerin[in] İspatı", 38.

⁵⁰ İbn Sînâ, "el- Adhaviyye fi'l-me'âd", 17-18.

676 | Emine Taşçı Yıldırım. İslam Düşüncesinde Avâm-Havâs Ayrımı

ederken kullanılacak üsluba işaret ederken onların bu soyut gerçekleri idraklerini kolaylaştırıcı unsurlardan yararlanmanın gerekliliğini vurgulamaktadır.

İbn Sînâ, *İşâret*'in sonunda şöyle bir tavsiyede bulunmaktadır:

"Ey kardeşim! Senin için bu işaretlerde gerçeğin özünü süzdüm ve kelimelerin inceliklerindeki hikmetlerin en hasını sana lokma lokma sundum. Artık sen de bu bilgiyi, bayağı insanlardan; cahillerden; parlak zekâ, eğitim ve âdetten nasibini almamış kişiden; kafası karışık insanlarla haşır neşir olandan veya bu filozofların mühlitlerinden ve onların asalaklarından sakın! Gönlünün duruluğuna, gidişatının düzgünlüğüne, vesveselerin kendisine üşüşmesine izin vermediği, gerçeğe rıza ve doğrulukla baktığına güven duyduğun kimseyi bulduğunda, sana sorduğu şeyden ona peyderpey, parça parça, bölüm bölüm ver! Böylece kendisine öğrettiklerinden, daha sonra karşılaşacağı şeyleri ferasetle kavramasını beklersin. Sana uyararak, kendisine ulaştırılanları mecrasından çıkartmayacağı konusunda onunla Allah ve iman üzerine ahitleş! Eğer bu ilmi ifşa veya zayi edersen, benimle senin aranda Allah vardır! Allah vekil olarak yeter!"⁵¹

İbn Sînâ'nın bu kısa tavsiyesi, 'avâm-havâs ayrımını açık bir şekilde özetlemekte ve ilmi, ehil olmayan insanlarla paylaşmamak gerektiği açıkça ifade edilmektedir. Bununla birlikte öğretim yöntemi açısından da filozof, hakikati anlatmada tedriciliğin tercih edilmesi gerektiğini de ortaya koymaktadır. Ayrıca bu bilgiye sahip olmayı hak eden insanlara, başkasına aktarma konusunda da bir sorumluluk yüklenmiş olmaktadır.

Toparlayacak olursak İbn Sînâ, özellikle Kur'an'ın ve peygamberlerin kullandığı üslubun hem tenzihî hem de teşbihî oluşunun 'avâm ve havâsın anlayış seviyelerinin farklılığından kaynaklandığını belirtmektedir. Özellikle o, halk kitlelerine soyut gerçekleri yani Tanrı, ahiret, melek, cennet-cehennem gibi konularda bilgi verilirken tamamıyla tenzih yolunun tercih edilmesinin yanlış olacağını dile getirmektedir. Burada Hz. Muhammed'in kullandığı mükemmel üslupla yani semboller ve benzetmelerle yanlış anlamaların önüne geçtiğini belirtmektedir. Ayrıca filozof, hakikat bilgisinin bütün açıklığıyla sadece onu anlayacak havâs ile paylaşılabilceğini zikretmektedir. İbn Sînâ hem dinî hem de felsefî bilgilerin aktarımı noktasında bu ayrımın önemini vurgulamaktadır.

2.4. Râgıb el-İsfahânî (ö. 5/11. yüzyılın ilk çeyreği)

Ahlak felsefesinin temeline insan ve onun mutluluğunu koyan Râgıb el-İsfahânî,⁵² insanlar arasındaki anlayış farkına suret kavramını ele alırken işaret etmektedir. "Maddî varlıkların şekillendiği ve onunla başkasından ayrıldığı şey"⁵³ diye tarif edilen suretin iki kısma ayrıldığını belirten İsfahânî, duyularla hissedilen insan, at, eşek sureti gibi ilk kısmı 'avâm ve havâstan herkesin idrak edebileceğinden bahsetmektedir. Akılla idrak edilen ikinci kısma gelince, bunu 'avâmın değil, havâsın anlayabileceğini dile getirmektedir. Buna örnek olarak da insana ait olan akıl ve tefekkür suretini vermektedir.⁵⁴ Ayrıca o, Allah'ın fitrî, kesbî ve hissî olmak üzere üç şekilde bilinebileceğini⁵⁵ söylerken de dolaylı olarak bu ayrıma işaret etmiş olmaktadır.

İsfahânî'nin ameller yönüyle de insanları seçkinler ve sıradan insanlar olmak üzere iki kategoriye ayırdığı görülmektedir. Seçkinler, yaşamlarını dünya ve ahiret hayatına göre düzenlemenin yanı sıra taklidi bilgiye değil, hakikat bilgisine sahip olan kişilerdir. Ayrıca ülke yönetiminde de tecrübe ve ehliyet sahibidirler. 'Avâma gelince onlar, taklidi bilgiyle yetinmekte ve amellerinde çoğunlukla dünyevi menfaatleri gözetmektedirler.⁵⁶ İsfahânî'nin bu açıklamaları, 'avâm-havâs ayrımının taklit ve tahkik ehli diye de ifade edilebileceğini göstermektedir.

⁵¹ İbn Sînâ, *İşâretler ve Tenbihler*, 204.

⁵² Anar Gafarov, "Râgıb el-İsfahânî", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007), 34/401.

⁵³ Râgıb el-İsfahânî, *Müfredât: Kur'an Kavramları Sözlüğü* (İstanbul: Çıra Yayınları, 2012), 606.

⁵⁴ el-İsfahânî, *Müfredât*, 606.

⁵⁵ Anar Gafarov, "Râgıb el-İsfahânî'de İnsan Tasavvuru", *M.Ü İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30/1 (2006), 209.

⁵⁶ Gafarov, "İsfahânî'de İnsan Tasavvuru", 212.

2.5. Gazzâlî (ö. 505/1111)

Gazzâlî, "İnsanlar adaleti ikame etsinler diye onlarla (Peygamberler) birlikte Kitap ve mîzânı gönderdik. Ve insanlar için, içinde pek çok zarar ve yarar olan demiri indirdik."⁵⁷ âyetinden yola çıkarak insanları üç sınıfa ayırmaktadır. O, ilk olarak 'avâm sınıfının esenlik sınıfı ve cennet ehli saf kişilerden oluştuğunu söylemektedir. İkinci olarak zekâ ve basiret sahibi kişilerin bulunduğu havâs sınıfından bahseden düşünür, üçüncü olarak ise bu iki sınıftan teşekkül eden ve Kur'ân'ın müteşabihlerine tabi olan ağız dalaşçıları diye nitelediği cedel ehlini saymaktadır.⁵⁸ İlk grup yani 'avâm kitapla (Kur'ân), havâs mîzânla, ehli cedel ise demirle hakka-hakikate davet edilmelidir. Bunlar, onları dalalet karanlığından çıkarabilmek, aralarındaki ihtilafı kaldırmak üzere uygulanacak metotlardır.⁵⁹ Gazzâlî'nin bu sınıflaması Kur'ân'da bahsedilen üç hitap tarzını içermekle birlikte İhvan-ı Safâ'nın üçlü tasnifini de anımsatmaktadır.

Yukarıda zikredilen üç zümreyi ve onlar için uygulanacak davet metodunu detaylarıyla ele alan düşünür, 'avâmın hakikatleri kavrama yeteneklerinin olmadığından, zanaat ve mesleklerinin onların ilimle meşgul olmalarını engellediğinden ve cedele dalmadıklarından bahsetmektedir. Gazzâlî'ye göre, 'avâmı Allah'a davet ederken vaaz ve nasihat kullanılmalıdır. Havâsa gelince, onlarda kendilerine bahşedilmiş olan fitrî ve tabii bir istidat olarak kavrayışlı bir karakter ve güçlü bir zekâ, mezhep taassup ve taklidinden uzak durma vardır. Bu kişiler için hikmetle davet metodu uygulanmalıdır.⁶⁰ Ehl-i cedel ise sahip olduğu ilmi anlayışla 'avâm sınıfından çıkan kimselerden oluşmaktadır. Ancak ilim anlayışlarının eksikliği, inat, taassup ve taklit gibi duygular onların hak ve hakikati kavramalarına engel olmaktadır. Bu kişiler, en güzeliyle tartışılarak hakka davet edilir.⁶¹ Gazzâlî, açıklamalarıyla güzel öğüt, hikmet ve cedel şeklinde üç klasik davet yolunu gerekçeleriyle birlikte ortaya koymaktadır.

Gazzâlî, İslam akaid ilimlerini iyi bilmeyen kişi olarak nitelediği 'avâmın, Allah'ın zatı ve sıfatlarıyla ilgili müteşabih haber veya söz duyduklarında ya da okuduklarında takınmaları gereken tavra işaret etmektedir. 'Avâmın bu tarz konuları derinlemesine bilmek gibi bir sorumluluğu olmadığını hatırlatan Gazzâlî, onlara düşenin bu konulara dalmamak, zihinlerini bu tarz meselelerle meşgul etmemek ve bu işi ehline teslim etmek olduğuna dikkatleri çekmektedir. Ayrıca o, bilmeden bir konuya bilgisizlikle dalmanın kişiyi küfre götürme tehlikesine de değinmektedir.⁶²

Gazzâlî, neden Kur'ân'da müteşabih ifadelerin kullanıldığını ise bu tarz hitapların evliyalara ve alimlerden rasihuna yönelik olduğunu söyleyerek açıklamaktadır. Yetişkinlere yönelik hitapların çocukların anlayacağı sadelik ve basitlikte olması gerektiğini belirten Gazzâlî'ye göre bu anlamda arife kıyasla 'avâm, olgunlara kıyasla çocuklar kategorisinde yer almaktadır. Olgunlara düşen görev, çocuklara rehberlik etmek ve anlayamayacakları şeylere dalmamalarını sağlamaktır.⁶³ Bu tarz mevzularda 'avâma düşen aczini itiraf edip sükût etmektir. Nitekim Gazzâlî'ye göre memedeki bir çocuğa nasıl ki et verilmesi onun sindirimine zararlı ise 'avâmın da müteşabih kelimelerin manalarını ve ilahi bilginin hakikatini sorgulamaları onlar için sakıncalıdır.⁶⁴ Bu bağlamda Gazzâlî tebliğ noktasında 'avâm-havâs ayrımını açık bir şekilde ortaya koymakta ve vaazla hayatını düzene sokabilecek kişiye, hikmetle tebliğde bulunmanın büyük bir hata olacağını dile getirmektedir. Buna gerekçe olarak ise

⁵⁷ Hadîd 57/25.

⁵⁸ Gazzâlî, *el-Kıstasü'l-müstakim*, çev. İbrahim Çapak (İstanbul: Türkiye Yazma Eser Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2016), 138.

⁵⁹ Gazzâlî, *el-Kıstasü'l-müstakim*, 152-156.

⁶⁰ Gazzâlî, *el-Kıstasü'l-müstakim*, 138-140.

⁶¹ Gazzâlî, *el-Kıstasü'l-müstakim*, 152-154.

⁶² Gazzâlî, *Halkın Kelâmî Tartışmalardan Korunması*, çev. Sabit Ünal (İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1987), 17-18; Gazzâlî, *İlcâmü'l-'avâm an ilmi'l-Kelâm* (Cidde: Daru'l-Minhâc, 2017), 49-50.

⁶³ Gazzâlî, *Halkın Tartışmalardan Korunması*, 26; Gazzâlî, *İlcâmü'l-'avâm*, 58-59.

⁶⁴ Gazzâlî, *Halkın Tartışmalardan Korunması*, 28-29; Gazzâlî, *İlcâmü'l-'avâm*, 63-64.

678 | Emine Taşçı Yıldırım. İslam Düşüncesinde Avâm-Havâs Ayrımı

'avâmdan olan bu insanın teferruatı, derin açıklamaları bir bütün olarak kavrayabilme potansiyelinin bulunmamasını göstermektedir. O, yanlış bir yöntemle yapılacak tebliğin bu kişinin zihninin karışmasına ve kalbinin bozulmasına sebep olabileceğine dikkatleri çekmektedir.⁶⁵ Gazzâlî, bu değerlendirmeleriyle açık bir şekilde 'avâm-havâs ayrımının ve herkese seviyesine göre hitap edilmesinin gerekliliğini ortaya koymaktadır.

'Avâm için deliller üzerine inşa edilmiş bir imanın gerekli olmadığını düşünen Gazzâlî nezdinde halk sadece mutlak iman ve her surette şüphe götürmez, sağlam bir tasdikle mükelfeftir. İman dereceleri arasında alim/arif ile mukallit arasında bir fark olmakla birlikte ikisi de mümindir.⁶⁶ Fârâbî'nin hikmet sahipleri ve müminler ayrımı, Gazzâlî'de arifun ve mukallidun şeklinde ifadesini bulmaktadır.⁶⁷ Herkesten tahkiki iman seviyesine ulaşması beklenmediği gibi tahkiki iman ile taklidi iman arasında da mümin olma konusunda bir farkın olmadığı açıkça görülmektedir.

Gazzâlî'nin telif ettiği eserlerde ele aldığı konuları da bu ayrıma göre şekillendirdiği söylenebilir. Nitekim o, *İhyâü Ulûmi'd-Din* adlı eserinde ruh konusunda Hz. Peygamberin konuşmadığını söyleyerek bu konuya değinmeyeceğini belirtirken; başka eserlerinde ruhun hakikati ve mahiyetine dair görüşler beyan etmektedir. Bu çelişkiyi ise o, eserlerinin ehil olanlar veya ehil olmayanlar şeklinde iki farklı zümreye hitap edecek şekilde tasnif edilmesi gerektiği ile açıklamaktadır.⁶⁸ "Her hakikat açığa çıkarılıp ortaya serilmez."⁶⁹ görüşünde olan Gazzâlî, *Mişkâtü'l-Envâr* adlı eserini İmam Şafî'den naklettiği "İlmi cahillere vermek ölümdür/ Ehline vermemek ona zulümdür"⁷⁰ düsturunca havâsa hitap eder şekilde yazmıştır. Nur kavramının 'avâm, havâs ve havâsu'l-havâsa göre farklı manalar taşıdığına⁷¹ dikkatleri çekerek insanların anlayış farklılıklarını ortaya koymaktadır. Ayrıca tevhid noktasında da 'avâmla havâs ayrımı yapan Gazzâlî "Allah'tan başka ilah yoktur" cümlesinin 'avâmın, "O'ndan başka ilah yoktur"un ise havâsın tevhidi olduğunu dile getirmekte ve ikincisinin daha özel, kuşatıcı, layık olduğunu ve kişinin mahza teklik ve sırf birliğe yükselmesinde daha etkili olacağını belirtmektedir.⁷²

Özetle, Gazzâlî, 'avâm-havâs ayrımının hem bilgiyi sunan hem de bilgiye talip olanı ilgilendiren iki boyutu olduğunu belirtmekte ve ehil olmayanlara bu bilgilerin ulaştırılmaması gerektiğine işaret ederek alimleri uyarılmaktadır. Kitaplarını yazarken de bu ayrımı göz ardı etmeyen Gazzâlî, 'avâmın da kendi seviyelerine uygun olmayan ilimleri talep etmemelerinin gerektiğini vurgulamayı ihmal etmemektedir. Gazzâlî'nin havâsın anlayacağı seviyedeki ilimle meşgul olup olmama konusunda 'avâma düşenin işi ehline teslim etmek olduğu vurgusu da önemlidir.

2.6. İbn Tufeyl (ö. 581/1185)

Endülüslü filozof İbn Tufeyl'i de burada zikretmek gerekmektedir. O, *Hayy ibn Yakzân* adlı eserinde 'avâm-havâs ayrımına işaret eden ifadeler yer vermektedir. O, batıl görüşlerin yayılması ve halka zarar vermesinden dolayı halkı düşünmeye ve araştırmaya yönlendirmek, onlara doğru yolu göstermek amacıyla bu eseri kaleme aldığını ifade etmektedir. Ancak bu kitapta anlatılan, hiçbir eserde olmayan, sıradan konuşmalar içerisinde geçmesi mümkün olmayan çok önemli konulara ilişkin açıklamalar olduğunu dile getiren İbn Tufeyl, bunları Tanrı

⁶⁵ Deniz, *Anlam ve Varlık Boyutuyla İnsan*, 101; Gazzâlî, *el-Kıstasü'l-müstakim*, 140.

⁶⁶ Gazzâlî, *Halkın Tartışmalardan Korunması*, 128.

⁶⁷ Mehmet Aydın, "Farabi'nin Siyasi Düşüncesinde Sa'âdet Kavramı", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21/1 (1976), 309.

⁶⁸ Yar, "Kelam İlminde Bilgi Alanları", 60.

⁶⁹ Gazzâlî, *Mişkâtü'l-envâr*, çev. Mahmut Kaya (İstanbul: Klasik Yayınları, 2016), 32.

⁷⁰ Ebû Abdullah Muhammed b İdris b Abbas Şafî, *Divanü'ş-Şâfiî*, thk. Muhammed Abdülün'im Hafacı (Beirut: Âlemü'l-Kütüb, 1990), 125. Bu beytin aynı İhvân-ı Safâ'nın *Risâleleri*'nde de yer almakta ve Hz. Mesih'in havarilerine hitapla bunu söylediği dile getirilmektedir. Bk. İhvân-ı Safâ, *İhvân-ı Safâ Risâleleri*, 238.

⁷¹ Bu farklı manalara dair değerlendirmeler için bk. Gazzâlî, *Mişkâtü'l-Envâr*, 34-36.

⁷² Gazzâlî, *Mişkâtü'l-envâr*, 49.

bilgisine ehil olmayan kimselerin anlamasının mümkün olmadığını ifade etmektedir.⁷³ Onun bu sembolik hikayesinin konuyla ilgili olan kısmına kısaca işaret edilecek olursa, Hayy tek başına yaşadığı adada tefekkürle yüce makamlara erişmişti. Benzer bir şekilde Absal, Hayy'ın yaşadığı adaya yakın bir adada insanlar içinde zühd yoluna girerek marifete ve yüce makamlara ulaşmaya çalışmaktaydı. Ancak Salaman şeriatın zâhirine uyup insanlar içerisinde yaşamaya, Absal ise şeriatın uzleti buyuran sözünü seçerek yaşadığı adadan ayrılmaya karar vermiş ve Hayy'ın yaşadığı adaya gelmişti. Absal, Hayy ile karşılaşmış tanıştıktan sonra birbirlerine yaşadıklarını anlattıklarında Hayy, Absal'ın bahsettiği yeni şeriatı ve onu getiren elçinin risaletini tasdik etti. Ayrıca elçinin getirdiği emir ve yasakları, yükümlü olduğu ibadetleri sorup öğrendi. Ancak zihninde elçinin metoduyla alakalı bazı soru işaretleri oluşmuştu.⁷⁴ İbn Tufeyl, Hayy ibn Yakzân'ın bu şekilde düşünmesinin sebebini, insanların tamamını üstün bir fitrata, ince düşünceye ve yüce ruha sahip olarak görmesi diye açıklamaktadır. Halbuki insanlar içerisinde eksik akıllı, fena fikirli, dirayetsiz birçok kişi hatta hayvandan daha aşağı seviyede olanlar mevcuttur.⁷⁵

Hayy nezdinde bütün insanlar onunla aynı idrak düzeyine sahip olabilirlerdi. Bunda Hayy'ın insanlardan uzak bir hayat yaşamasının etkisi açıkça hissedilmektedir. Absal yaşadığı deneyimleri ona aktararak insanların farklı anlayış ve kavrayış düzeyine sahip olduğunu söylese de Hayy için bunu yaşayıp görmeden tam olarak idrak etmek mümkün olmamıştır. Nitekim Hayy, ısrarla Absal'ın geldiği adaya gidip oradaki insanlara kılavuzluk yapıp onlara gerçekleri göstermek arzusundaydı. Absal, insanların eksik yaradılışlı olduklarını ve Allah'ın buyruklarından yüz çevirdiklerini anlatmasına rağmen Hayy'ın ısrarlarına dayanamayıp kurtuluşa yakın olan bir grup insan için bu irşadın faydalı olabileceği ümidiyle Hayy'ın adaya gitme isteğini kabul etti. Hayy, adadaki bu topluluğa ders vermeye, hikmetin gizlerinden bahsetmeye, zâhirî anlamdan gerçek anlama geçmeye başladı. Onların zihinlerine farklı şekilde yer eden inançları gerçekte olduğu şekliyle onlara anlattı. Ancak açıklamalarının onları gerçeğe yönlendirmek yerine doğru yoldan uzaklaştırdığını gördü. Müşahade ettiği bu şeyler onun, bu halkı ıslah etme konusundaki ümidinin yok olmasını ve onların mükâşefe yoluyla elde edilen bilgileri anlamaktan yoksun olduklarını, bu insanlardan temel ibadetler dışında fazla bir şeyi beklemenin mümkün olmadığını anlamasını sağladı.⁷⁶ İbn Tufeyl, Hayy'ın yaşadığı bu tecrübe sonucunda şu sonuca vardığını belirtmektedir:

"Hayy ibn Yakzân, insanların ahvalini ve büyük çoğunluğunun tıpkı hayvanlar gibi idrak kuvvetinden yoksun olduğunu görünce, elçinin söylediklerinin ve şeriatın buyurduklarının ne denli hikmet ve hidayet üzere olduğunu anladı. 'Avâm için bundan daha hikmetli bir yol mümkün olmazdı. Onlardan şeriatla zikredilenden daha fazlasını beklemenin hiçbir anlamı yoktu. Her iş için ayrı ayrı insan yaratılmıştı ve her insan hangi iş için yaratılmışsa, o iş için gereken yetenekle donatılmıştı. Bu Cenâb-ı Hakk'ın süregelen yolu, yasadır."⁷⁷

Dolayısıyla hakikatin saf haliyle idraki havâs için mümkündür. 'Avâmın bu hakikatleri idrak edebilmesi için sembolik bir dil kullanılmalıdır.⁷⁸ Peygamberin kullandığı ve Hayy'ın başlangıçta anlamakta zorlandığı bu üslup tarzının 'avâm-havâs ayrımından kaynaklandığı açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Özetle söylemek gerekirse, *Hayy ibn Yakzân*'da bu ayrımın gerekliliği açıkça ifade edilmiştir. Hayy kendi eriştiği hakikatleri Absal'ın bütün uyarılarına rağmen halk kitlelerine de tebliğ etmek istemiştir. Ancak halkın gösterdiği tepki, bu gerçeği anlayamayıp doğru yolu şaşırabilecekleri, onun her hakikatin herkese anlatılamayacağı gerçeğini kavramasını sağlamıştır.

⁷³ İbn Tufeyl, "Hayy ibn Yakzân", çev. Yusuf Özkan Özburun vd., *Hayy ibn Yakzân (Ruhun Uyanışı)* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2009), 87-88.

⁷⁴ İbn Tufeyl, "Hayy ibn Yakzân", 76-82.

⁷⁵ İbn Tufeyl, "Hayy ibn Yakzân", 83.

⁷⁶ İbn Tufeyl, "Hayy ibn Yakzân", 83-85.

⁷⁷ İbn Tufeyl, "Hayy ibn Yakzân", 85.

⁷⁸ Ali Kürşat Turgut, "İbnü'n-Nefis'in Nübüvvet Anlayışı", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30 (2011), 259.

2.7. İbn Rüşd (ö. 595/1198)

İbn Rüşd 'avâm-havâs ayrımını ortaya çıkış sebebi, tasdik türleriyle olan ilişkisi, hakikati aktarmada uygulanacak yöntem, tevil ve hikmet kitaplarının kimlere yönelik olduğuna dair açıklamaları üzerinden incelemektedir.

İbn Rüşd, şeriatla zâhir ve bâtın başka bir deyişle de 'avâm-havâs ayrımının ortaya çıkma sebebini, insanların düşüncelerinin/fitratlarının ayrı olması ve tasdik konusunda insanların fitratlarının/yeteneklerinin farklılaşmasıyla açıklamaktadır.⁷⁹ Ayrıca o, iki zümrenin bir sanat eserine yönelik farklı bakış açılarına sahip oluşuyla da bu ayrıma işaret etmektedir. Ona göre halk, sanat eserini görüp onu icat eden bir sanatkarın varlığını müşahade etmekle yetinirken; ulema, bu sanat eserinin ne gibi hikmetler içerdiğini bilmenin yanı sıra sanatkarını da daha iyi tanımaktadır. Havâs, bir şeyi derinlemesine tanıma noktasında halktan ayrılmaktadır.⁸⁰

İbn Rüşd, Nahl Sûresi'nin 125. âyetine referansla insanların tabiatlarının bir gereği olarak tasdik konusunda burhan, cedel ve hitabî sözlerle tasdik şeklinde üç yoldan birini tercih ettiklerini dile getirmektedir.⁸¹ Ayrıca filozof, burhan ehli ile cedel ve hitabe ehlini birbirinden ayırarak ilahî kelimeler içerisinde yalnızca burhan ile bilinebilecek olan şeylerin ikinci gruba girenler tarafından anlaşılabilmesi için misal ve meseller vermek suretiyle onların tasdiğe davet edildiğinden bahsetmektedir.⁸²

İbn Rüşd, ilk asır alimlerinin çoğunluğunun "Şeriatın bir zâhirî, bir de bâtını bulunduğu, ilim ehli olamayanların ve anlayabilecek güçte bulunmayanların şeriatın bâtını bilimleri gerekmediği"⁸³ görüşünde olduklarını ifade etmektedir. Ayrıca o, bir başka eserinde aynı noktaya işaret ederek şeriatın zâhir ve açık olan kısmının olduğu gibi haml etme ve anlamamanın cumhur üzerine farz olduğunu dile getirmektedir. Ancak cumhur için şeriatın tevilini yani yorumunu terk etmek bir gereklilikken; ulema da bu konuda gerekli hassasiyeti gösterip şeriatın tevilini halka açıklamamalıdır.⁸⁴ Başka bir deyişle 'avâm için bilgi sahibi olmadaki hedef, pratik uygulamaya yönelik bilgiyi elde etmek iken; ulema yani havâs, bilgi ve eylemi birlikte amaçlamaktadır. Bu ibareler göstermektedir ki insanlar arasında anlayış ve kavrayış farklılıkları vardır. Bu farklılıklar göz ardı edilirse yani 'avâm-havâs ayrımı dikkate alınmazsa bazı sıkıntılar ortaya çıkabilmektedir. Nitekim İbn Rüşd, Hz. Ali'nin "İnsanlara anladıkları şekil üzere konuşun! Allah ve Resulünü yalanlamalarını mı istersiniz?"⁸⁵ sözünü burada aktararak ortaya çıkacak olumsuzluklara işaret etmektedir. Ehli olmayanlarla paylaşılan dini hakikate dair bilgi onları inkara götürebilmektedir.

İbn Rüşd, ilimde yetki sahibi olanların yani râsihûnin, şeriatla zâhirî manada birbiriyle çelişen şeyleri uzlaştırmak üzere tevil yapması gerektiğini düşünmektedir.⁸⁶ İlmi yeterliliğe sahip olmayanlara burhan ehlinin yapmış olduğu tevilin ifşa edilmesi, İbn Rüşd tarafından

⁷⁹ İbn Rüşd, *Faslu'l-makâl (Arapça Aslıyla)*, 77; İbn Rüşd, *Faslu'l-makâl- Felsefe ve Din Uyumu-* (Ankara: Elis Yayınları, 2018), 32-33. İki tercümenin kullandığı Arapça metin arasında bazı farklılıklar mevcuttur. İlk yer verdiğimiz ibare düşüncelerin farklı olması Bekir Karlığa'nın Arapçasıyla birlikte tercüme ettiği nüshada [نظر] الناس şeklinde geçmekteyken; Mevlüt Uyanık ve Aygün Akyol tarafından yeni yapılan tercümede ise اختلاف فطر الناس şeklinde yer almaktadır. Diğer ibarede sadece tercüme farklılığı mevcuttur. Bunlar dışında bakılan iki nüshada فطر الناس ibaresine yer verildiği görülmüştür. Bk. Averroes, *The Book of the Decisive Treatise: Determining the Connection Between the Law and Wisdom: Kitabu Faslu'l-makal* (Provo: Brigham Young University Press, 2001), 10; İbn Rüşd, *Kitâbu Faslu'l-makal fima beyne'l-hikme ve's-şeria mine'l-ittisal* (Beirut: Dârü'l-Meşrik (Dar el-Machreq), 1986), 36.

⁸⁰ İbn Rüşd, "el-Keşf an minhâci'l-edille", çev. Süleyman Uludağ, *Felsefe-Din İlişkileri: Faslu'l-makâl; el-Keşf an minhâci'l-edille* (İstanbul: Dergah Yayınları, 2004), 168.

⁸¹ İbn Rüşd, *Faslu'l-makâl (Arapça Aslıyla)*, 74-75.

⁸² İbn Rüşd, *Faslu'l-makâl (Arapça Aslıyla)*, 92.

⁸³ İbn Rüşd, *Faslu'l-makâl (Arapça Aslıyla)*, 79.

⁸⁴ İbn Rüşd, "el-Keşf an minhâci'l-edille", 141.

⁸⁵ İbn Rüşd, *Faslu'l-makâl- Felsefe ve Din Uyumu-*, 34-35; İbn Rüşd, "el-Keşf an minhâci'l-edille", 141.

⁸⁶ İbn Rüşd, *Faslu'l-makâl (Arapça Aslıyla)*, 77-78.

yanlış ve küfre davet olarak kabul edilmektedir. Bu sebeple de o, bu tevillerin yalnızca burhan kitaplarında bulunması gerektiğini savunmaktadır. Bu tevillerin, burhan kitapları dışında başka yerlere kaydedilmesinin büyük bir hata olacağına dikkatleri çekmekte ve hayır maksatlı olsa bile Gazzâlî'nin yaptığı gibi şiir, hitabet veya cedel metodunun kullanılmasını şeriata ve hikmete karşı işlenmiş bir hata olarak görmektedir. Nitekim böyle yaparak kişi, bu konuyu bilenleri çoğalttığını zannetse de İbn Rüşd'e göre aksine fesat ehlini çoğaltmış olmaktadır. Düşünür, Gazzâlî'nin buradaki gayesinin uyarma olduğunu işaret etmekle birlikte Müslüman imamlara/önderlere düşenin Gazzâlî'nin bu ilimleri ihtiva eden kitaplarının ilim ehli olanlar dışındakilere yasaklamak olduğunu zikretmektedir.⁸⁷ Özetle İbn Rüşd, Gazzâlî'nin filozofların görüşlerini ve bütünü ile felsefeyi halka açmakla hikmet ve şeriata zarar verdiğini düşünmektedir.⁸⁸

İbn Rüşd, ehil olmayan kimselerin felsefi konuları incelemeleri sebebiyle yanlış yola sapmalarından dolayı felsefeyi zararlı olarak görmenin yanlışlığına işaret etmekte ve bu durumun felsefeden değil, o kişide bulunan yaratılış eksikliğinden, yanlış inceleme şeklinden, şehvanî ve nefsanî arzularının galip gelmesinden, bu mevzuları doğru anlamasını sağlayacak bir rehberden mahrum olmasından veya bu sebeplerin hepsi ya da birkaçının bir araya gelmesinden kaynaklanabileceğini vurgulamaktadır. Filozof, ehil olmayan kişilerin sapıtmalarından dolayı hikmet kitaplarına bakmayı yasaklamanın su içerken boğulan insanların varlığından dolayı susayan insanları su içmekten men etmek suretiyle susuzluktan ölmeye terk etmeye benzeyeceğini belirtmektedir.⁸⁹ Ayrıca İbn Rüşd, burhan kitaplarının ehil olmayanlara yasaklanması gerektiğini, ancak burhan kitaplarını bütünüyle yasaklamanın burhan ehline bir zulüm olacağını ifade etmektedir.⁹⁰ İbn Rüşd'ün bu örnekleme, 'avâm-havâs ayrımını açıkça ortaya koymakta ve bu tarz bir ayrımın gerekli olduğunu da gözler önüne sermektedir. Nitekim böylesi bir ayrımı gidilmediği takdirde 'avâmdan olan bir grubun ya da başka bir deyişle ehil olmayanların yukarıda da zikredilen sebeplerden dolayı yanlış düşmeleri sebep gösterilerek ehil olanların hikmet kitaplarından elde edecekleri birçok faydanın yolu kapatılmış olmaktadır.

2.8. İbnü'n-Nefs (ö. 687/1288)

Tıp sahasındaki yetkinliğiyle bilinen İbnü'n-Nefs, felsefe sahasında ise *er-Risâletü'l-Kâmilîyye fî's-Sîreti'n-Nebeviyye (Fâzıl bin Nâtık)* adlı eseriyle tanınmaktadır.⁹¹ İbnü'n-Nefs, peygamberin insanlara bir yaratıcıları olduğunu anlatırken bazı hususlara dikkat etmesi gerektiğini düşünmekte ve peygamberin, insanlardan Allah'la ilgili hiçbir şeyi gizlememekle birlikte anlamakta zorlanacakları şeyleri de anlatmamasının lüzumuna işaret etmektedir. Ona göre halk kitlelerinin tamamına hitap etmekle sorumlu olan peygamberler, bu tarz konularda ayrıntıya girmeksizin açık bir biçimde mücmel anlatımları tercih etmelidir. Başka bir deyişle peygamber, halk için sözün zâhiriyle yetinmeliyken; bilge insanlar, peygamberin kullandığı detaylı ve sembolik ifadelerde kendilerinin anlayacağı remiz ve işaretlere bakıp meseleyi bütün detaylarıyla öğrenebilme imkanına sahiptir.⁹² Havâs, peygamberin kullandığı üslubun içerisindeki remizleri çözebilecek güçte olup hakikati bütün boyutlarıyla kavrayabilmektedir. Bu anlamda peygamberin sözün zâhirî ile 'avâma, bâtını ile havâsa hitap ettiği söylenebilir.

⁸⁷ İbn Rüşd, *Faslu'l-makâl (Arapça Aslıyla)*, 97-98.

⁸⁸ İbn Rüşd, "el-Keşf an minhâci'l-edille", 202-204.

⁸⁹ İbn Rüşd, *Faslu'l-makâl (Arapça Aslıyla)*, 72-73; İbn Rüşd, "Faslu'l-makâl", çev. Süleyman Uludağ, *Felsefe-Din İlişkileri: Faslu'l-makâl; el-Keşf an minhâci'l-edille* (İstanbul: Dergah Yayınları, 2004), 84-85.

⁹⁰ İbn Rüşd, *Faslu'l-makâl (Arapça Aslıyla)*, 98.

⁹¹ Esin Kahya, "İbnü'n-Nefs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000), 174.

⁹² İbnü'n-Nefs, "er-Risâletü'l-kâmilîyye fî's-sîreti'n-nebeviyye (Fâzıl bin Nâtık)", çev. Cevher Şulul, *Nübüvvet Felsefesi: İbnü'n-Nefs'in Felsefi Romanı: Fazıl bin Nâtık* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2010), 145-146.

İbn Nefis'e göre bu ayrımın ortaya çıktığı bir diğer konu, ahiret meselesidir. O, peygamberin ahireti çoğu lezzetleri ve elemeleri ruhanî olarak idrak etmekten aciz olan 'avâma bu şekilde anlatmayı uygun bulmamaktadır. Ona göre hem 'avâma hem de havâsa hitap edecek şekilde ahiret, ruhanî ve bedenî olarak tasvir edilmelidir.⁹³ Kısacası, İbn Nefis, bu ayrımı peygamberin insanlara Allah ve ahiret hayatıyla alakalı çoğunlukla soyut bilgilerden teşekkül etmiş olan hakikatleri anlatmasının gerekliliği üzerine inşa etmektedir. İbn Nefis'in bu konuda, daha önceki birçok filozofla ortak bir noktada bulunduğu söylenebilir.

Sonuç

İnsanların, farklı fitratlarda ve anlayış düzeylerinde yaratıldığı gerçeği üzerine inşa edilen 'avâm-havâs ayrımına felsefede büyük bir önem atfedilmiştir. Kökleri Antik Yunan'a kadar uzanan bu ayrım, genel olarak hakikatin açık bir şekilde her insana açıklanamayacağı özellikle de ilim ve felsefenin ehil olanlara ulaştırılması gerektiği düşüncesine dayandırılmıştır. Nitekim Eflatun ve Aristoteles'in ehil olmayan kişilerin eline ulaşması ve yanlış anlaşılması endişesiyle eserlerinde kapalı ifadelere, sembollere ve diyaloglara yer vermeyi tercih ettikleri görülmektedir.

İslam düşüncesine gelindiğinde 'avâm-havâs ayrımı, insanların yaratılış ve fitratlarındaki farklılıklarla temellendirilmektedir. Kur'ân'ın vurguladığı üç hitap tarzı ve peygamberin tebliğ metodu İslam filozof ve düşünürleri tarafından çoğunlukla kabul görmüştür. Onlar, bu hitap tarzlarına ve 'avâm-havâs ayrımına riayet edilmediği takdirde hakikatin gerektiği şekilde anlaşılmasının mümkün olamayacağını vurgulamaktadır. 'Avâm-havâs ayrımıyla İslam filozof ve düşünürleri, ehil olmayan kişilere aktarılan bilgilerin ortaya çıkaracağı yanlış anlaşılmanın önüne geçmeyi hedeflemektedirler.

Peygamberlerin dinî hakikatleri anlatmak üzere sembollere, benzetmelere yer vermesi ya da filozofların bazı hakikatleri anlatmak üzere tercih ettikleri metaforlar veya sembolik hikayeler 'avâm-havâs ayrımının bir ürünü olarak görülebilir. Nitekim özellikle peygamberin sembol ve benzetmeleri içeren zâhirî ifadeleriyle 'avâm, Allah, ahiret, melekler, cennet-cehennem konularında seviyelerine uygun bilgilere sahibi olabilmektedir. Havâsa gelindiğinde onlar açıklamaya ihtiyaç duymaksızın bu ifadelerdeki bîatını yönü keşfedebilecek bir selahiyete sahiptir. Fârâbî'nin ifadesiyle 'avâm bu hakikatleri tahayyül ederken; havâs tasavvur etmektedir. İbn Sînâ, 'avâm-havâs ayrımı dikkate alınarak insanların seviyelerine ve onların anlayış düzeylerine uygun bir anlatım metodunun tercih edilmesinin özellikle 'avâmın yukarıda ifade edilen mevzularda inkara düşmemesi açısından önemli olduğunu düşünmektedir.

İhvân-ı Safâ, İbn Sînâ ve İbn Tufeyl, peygamberlerin topluma hitap tarzının mükemmelliğine işaret etmiştir. İslam filozoflarının felsefî hakikatleri açıklarken peygamberlerin üslubunu kendilerine örnek aldıklarından söz edilebilir. Onların, 'avâm-havâs ayrımının önemi vurgulayarak yanlış kişilerin eline geçen hikmetten dolayı ortaya çıkacak yanlış anlamları, felsefeye yönelik düşmanlığı önlemeye çalıştıkları söylenebilir. Hayy örneğinde görüldüğü üzere 'avâma hakikatin açık bir şekilde anlatılması onların doğru yoldan sapmasına sebep olabilmektedir. Bundan dolayı da anlayış seviyelerine göre insanlara hakikatin anlatılması gerekmektedir.

İlmi anlamayana vermek büyük bir hata olduğu gibi onu ehline vermemek de büyük bir zulüm olarak görülmektedir. İslam filozof ve düşünürleri, havâsa yönelik eserlerinin cahil insanlardan ve bu hakikatleri kavramaktan yoksun olanlardan uzak tutulması gerektiğini defeatle vurgulamaktadır. Hakikatin bilgisine sahip olmayı hak edenlerin ya da ilim ve felsefeyi öğretenlerin bunları aktaracakları kişileri belirlerken de 'avâm-havâs ayrımı dikkate almaları gerektiği sonucuna varılmıştır.

İslam filozof ve düşünürlerinin 'avâm-havâs ayrımının gerekliliğine dair ortaya koydukları fikirleri hem felsefî hem de dini hakikatlerin öğretilmesi noktasında dikkate alınabilir.

⁹³ İbnü'n-Nefis, "Fâzıl bin Nâtık", 147.

Onların bu ayrımın göz ardı edildiğinde ortaya çıkacak olan sorunlara dair düşünceleri baz alınarak hitap edilecek kitlenin anlayış seviyesinin tesbit edilme imkanının çok zor olduğu günümüz kitle iletişim araçları yoluyla halkın tüm kesimlerinin seviyelerine uygun olmayan bilgilere ulaşmasının veya düşünürlerin anlaşılması zor ve karmaşık meseleleri halkın önünde tartışmalarının ne gibi sonuçlar doğuracağına dair çalışmalar yapılabilir.

Kaynakça

- Averroes. *The Book of the Decisive Treatise: Determining the Connection Between the Law and Wisdom: Kitabu Faslü'l-makal*. Provo: Brigham Young University Press, 2001.
- Aydın, Mehmet. "Farabi'nin Siyasi Düşüncesinde Sa'âdet Kavramı". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21/1 (1976), 303-315.
- Canbulat, Mehmet - Paçacı, İbrahim. "Avam". *Dini Kavramlar Sözlüğü*. 42-43. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006.
- Cürcânî, Seyyid Şerif. *Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü "Kitabu't-ta'rifât"*. çev. Arif Erkan. İstanbul: Bahar Yayınları, 1997.
- Deniz, Gürbüz. *Anlam ve Varlık Boyutuyla İnsan*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015.
- Ebü Dâvûd. *Sünen*. Darü'l-Risâleti'l-Âlemiyeye, 1430.
- Eflatun. *Mektuplar*. çev. İrfan Şahinbaş. Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1962.
- Fârâbî. "Eflâtun ile Aristoteles'in Görüşlerinin Uzlaştırılması (Kitâbü'l-cem' beyne re'yeyi'l-hakîmeyn Eflâtun el-İlâhi ve Aristûtâlis)". çev. Mahmut Kaya. *İslam Filozoflarından Felsefe Metinleri*. 151-181. İstanbul: Klasik Yayınları, 2003.
- Fârâbî. *es-Siyâsetü'l-medeniyeye veya mebdâi'ül-mevcûdât*. çev. Mehmet S. Aydın vd. İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2012.
- Fârâbî. "Felsefe Öğreniminden Önce Bilinmesi Gereken Konular". çev. Mahmut Kaya. *İslam Filozoflarından Felsefe Metinleri*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2014.
- Fârâbî. *Kitâbu'l-cem' beyne re'yeyi'l-hakîmeyn*. thk. Doktor Ali Mülhim. Dârü ve Mektebetü'l-Hilal, 1996.
- Fârâbî. *Kitâbu's-siyâsetü'l-medeniyeye*. nşr. Ali Bu Melhem. Dâr ve Mektebetü'l-Hilâl, ts.
- Fârâbî. "Mutluluğu Kazanma (Tahsilü's-sa'ade)". çev. Hüseyin Atay. *Farabi'nin Üç Eseri*. İstanbul: Morpa Kültür Yayınları, 2008.
- Fârâbî. *Tahsilü's-sa'ade*. nşr. Ali Bu Melhem. Beyrut: Dâr ve Mektebetü'l-Hilâl, 1995.
- Gafarov, Anar. "Râgıb el-İsfahânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 34/401-403. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.
- Gafarov, Anar. "Râgıb el-İsfahânî'de İnsan Tasavvuru". *M.Ü İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30/1 (2006), 187-214.
- Gazzâlî. *el-Kıstasü'l-müstakim*. çev. İbrahim Çapak. İstanbul: Türkiye Yazma Eser Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2016.
- Gazzâlî. *İlcâmü'l-avâm an ilmi'l-Kelâm*. Cidde: Darü'l-Minhâc, 2017.
- Gazzâlî. *Mişkâtü'l-envâr*. çev. Mahmut Kaya. İstanbul: Klasik Yayınları, 2016.
- Gazzâlî. *Halkın Kelâmî Tartışmalardan Korunması*. çev. Sabit Ünal. İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1987.
- Güler, Ramazan. "Hz. Peygamber'in (S.A) Eğitim-Öğretim Modelinde Belli Başlı İlke ve Metotlar". *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi* 1/2 (2015), 115-134.
- İbn Rüşd. "el-Keşf an minhâci'l-edille". çev. Süleyman Uludağ. *Felsefe-Din İlişkileri : Faslu'l-makâl; el-Keşf an minhâci'l-edille*. İstanbul: Dergah Yayınları, 2004.
- İbn Rüşd. "Faslu'l-makâl". çev. Süleyman Uludağ. *Felsefe-Din İlişkileri : Faslu'l-makal; el-Keşf an minhâci'l-edille*. 73-138. İstanbul: Dergah Yayınları, 2004.
- İbn Rüşd. *Faslu'l-makâl- Felsefe ve Din Uyumunu*. Ankara: Elis Yayınları, 2018.
- İbn Rüşd. *Faslu'l-makâl: Felsefe-Din İlişkisi (Arapça Aslıyla)*. çev. Bekir Karlığa. İstanbul: İşaret Yayınları, 1992.
- İbn Rüşd. *Kitâbu Faslü'l-makal fima beyne'l-hikme ve's-şeria mine'l-ittisal*. Beyrut: Dârü'l-Meşriq (Dar el-Machreq), 1986.
- İbn Sînâ. "el- Adhaviyye fi'l-me'âd". *Felsefe ve Ölüm Ötesi*. 1-46. İstanbul: Klasik Yayınları, 2011.
- İbn Sînâ. *İşaretler ve Tenbihler (el-İşârât ve't-tenbihât)*. çev. Ekrem Durusoy, Ali, Macit, Muhtin, Demirli. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2005.

- İbn Sînâ. "[Peygamberlerin] Peygamberliklerin[in] İspatı ve Onların Kullandıkları Sembol ve Örneklerin Yorumu Hakkında Risale". çev. M. Hayri Açıkgöç, Alparslan, Kırbasoğlu. *İbn Sînâ Risâleleri*. 35-44. Ankara: Kitabiyat, 2004.
- İbn Tufeyl. "Hayy ibn Yakzân". çev. Yusuf Özkan Özburun vd. *Hayy İbn Yakzân (Ruhun Uyanışı)*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2009.
- İbnü'l-Arabî. *Fütûhâtü'l-mekkiyye Havas ve Avam İtikadı*. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2015.
- İbnü'n-Nefis. "er-Risâletü'l-kâmilîyye fi's-sîreti'n-nebeviyye (Fâzıl bin Nâtık)". çev. Cevher Şu-lul. *Nübüvvet Felsefesi : -İbnü'n-Nefis'in Felsefî Romanı: Fazıl bin Natık-*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2010.
- İhvân-ı Safâ. *İhvân-ı Safâ Risâleleri*. çev. Abdullah Kahraman vd. 1-5 Cilt. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2012.
- İhvân-ı Safâ. *Resâilü İhvâni's-Safâ ve hullâni'l-vefâ*. 4 Cilt. Kum: Mektebü'l-İlâmi'l-İslamiyye, 2000.
- el-İsfahânî, Râğb. *Müfredât: Kur'an Kavramları Sözlüğü*. İstanbul: Çıra Yayınları, 2012.
- Kahya, Esin. "İbnü'n-Nefis". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 173-176. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.
- Karaman, Fikret. "İbnü'l-Arabî'nin Düşüncesinde Kelam İlmi, Havas ve Avam İnancı". ed. Mustafa Arslan vd. 217-235. Ankara: İnönü Üniversitesi Yayınları, 2018.
- Kılıç, Cevdet. "Filozofların Hakikat Arayışında Kategorik Yaklaşımları". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (2000), 117-133.
- Kindî. "İlk Felsefe Üzerine (Felsefetü'l-ulâ)". çev. Mahmut Kaya. *Kindî: Felsefî Risâleler*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2014.
- Macic, Haris. "İhvân-ı Safâ'da Zâhir ve Bâtın". Konya: Selçuk Üniversitesi, 2011.
- Serinsu, Ahmet Nedim (ed.). *Dini Terimler Sözlüğü*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2009.
- Seyyar, Ali. *İnsan ve Toplum Bilimleri Terimleri (Ansiklopedik Sosyal Bilimler Sözlüğü)*. İstanbul: Değişim Yayınları, 2007.
- Subaşı, Necdet. "Bir Toplumsal Kategoriyi Anlamaya Giriş: Avam'ın Sosyolojisi". *Bilgi ve Hikmet* 10 (1995), 78-82.
- Şafii, Ebû Abdullah Muhammed b İdris b Abbas. *Divanü's-Şâfiî*. thk. Muhammed Abdülmün'im Hafaci. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1990.
- Taylan, Necip. *İslam Düşüncesinde Din Felsefeleri*. İstanbul: MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2013.
- Turgut, Ali Kürşat. "İbnü'n-Nefis'in Nübüvvet Anlayışı". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30 (2011), 235-263.
- Uludağ, Süleyman. "Avam". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 4/105-106. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991.
- Uludağ, Süleyman. "Havas". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 16/517. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.
- Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2012.
- Vural, Mehmet. *İslam Felsefesi Sözlüğü*. Ankara: Elis Yayınları, 2011.
- Yar, Erkan. "Kelam İlminde Dokunulmaz Bilgi Alanları Paradigması ve Bunun Epistemolojik Değeri". 53-70. Bursa, 2003.
- Türkçe Sözlük: A-J*. hz. İsmail Parlatır vd.. Ankara: Türk Dil Kurumu, 1988.